

DRUHÁ ČESKÁ A NĚMECKÁ INTERNÍ KLINIKA V PRAZE V DOBÁCH PŘEDNOSTENSTVÍ E. MAIXNERA, J. THOMAYERA A R. JAKSCHE

LUDMILA HLAVÁČKOVÁ

THE SECOND CZECH AND GERMAN CLINICS OF INTERNAL MEDICINE IN PRAGUE UNDER MAIXNER, THOMAYER, AND JAKSCH

In the late 19th and first quarter of the 20th century, the second Czech and German clinics of internal medicine were headed by three strong and notable personalities: the Czech clinic by Emerich Maixner and Josef Thomayer, the German one by Rudolf Jaksch. All these men were respected scientists. Maixner and Thomayer published almost exclusively in Czech, and that is why their work remained largely unknown among scientists abroad. Jaksch's writings, in German, were remarkable and his key study was repeatedly translated into English and other languages. Both the second Czech and German clinic were at first housed in unsuitable premises in the old part of the General Hospital, and all three heads of clinics fought for better working conditions. But only Jaksch succeeded, in 1899/1900, in getting for his clinic modern premises in the newly built 'jubilee' or 'German' pavilion within the hospital grounds. The collaboration between the Czech and the German clinic was minimal and no mutual quotations of their basic works were discovered.

Key words: Faculties of Medicine in Prague – Clinics of Internal Medicine – Czech and German heads of clinics – Emerich Maixner – Josef Thomayer – Rudolf Jaksch

Srovnání vývoje českých a německých pracovišť pražských lékařských fakult po jejich rozdělení v roce 1883 patří k dlouhodobému úkolu, který se snažíme postupně plnit s kolegou P. Svobodným. V roce 2006 jsem publikovala srovnávací studii o historii psychiatrických klinik do roku 1918.¹ Předkládaná studie je věnována sledování vývoje druhých interních – v dobové terminologii lékařských – klinik. Interní kliniky patří k vlajkovým lodím medicíny. Mají nejstarší historii a reprezentovaly kmenové obory, z nichž se od přelomu 18. a 19. století postupně vydělovaly další specializované obory. K rozhodnutí srovnávat druhé interní kliniky – o české se mluví i jako o „slavné druhé“ – mne vedla skutečnost, že jejich přednosty byly mimořádně silné osobnosti, známé nejen lékařské, ale i laické veřejnosti, které svým pracovištím vtiskly zvláště výraznou tvář.

¹ Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Česká a německá psychiatrická klinika pražské lékařské fakulty do roku 1918*, in: Karel Černý – Petr Svobodný (edd.), *Historia, medicina, cultura*, Praha 2006, s. 133–159.

Stručně o interních klinikách pražské lékařské fakulty před rozdělením na českou a německou

Soustavnou klinickou výuku v interních oborech můžeme u nás sledovat od osvícenských reforem Marie Terezie a Josefa II., to znamená od 40. let 18. století. Od otevření všeobecné nemocnice v Praze na přelomu let 1790/91 je její historie úzce svázaná s tímto komplexem budov na Karlově náměstí (původně Dobyččím trhu). Od zimního semestru 1791/92 zahájily ve všeobecné nemocnici činnost dvě kliniky – interní a chirurgická. Z celkového počtu 300 lůžek jim byla ovšem v nemocnici vyhrazena jen malá část. Interní klinika měla dva pokoje po šesti lůžkách, zvláště pro muže a ženy. Řídil ji profesor s pomocí asistenta. Obdobně tomu bylo u kliniky chirurgické. Ostatní lůžka u příslušné kliniky tvořila tzv. oddělení, v jehož čele stál primář. Z oddělení si profesori vybírali pacienty vhodné k demonstracím při výuce mediků. Počet klinických lůžek vzrůstal v souvislosti s rozšiřováním všeobecné nemocnice a s růstem počtu posluchačů pražské lékařské fakulty.

Již v roce 1812 byla založena zásluhou profesora Jana Kř. Högera (1779–1823)² ve všeobecné nemocnici II. lékařská klinika, určená výuce ranlékařů. Ti na rozdíl od budoucích doktorů medicíny nemuseli před lékařskou fakultou absolvovat studia na filozofické fakultě, na lékařské studovali pouze dva až tři roky (budoucí doktoři medicíny čtyři, od roku 1804 pět let) a získali titul magistra chirurgie. Od té doby se interní klinika pro doktory medicíny označovala jako prvá. Höger se také zasloužil o to, že od roku 1811 byla spojena funkce přednosta kliniky s funkcí primáře oddělení, což nepochybně přispělo k zjednodušení situace na obou pracovištích.

V rámci reforem revolučních let 1848/49 byla v roce 1848 (19. 8.) zrušena na lékařských fakultách monarchie výuka ranlékařů. (Do počátku 70. let 19. století ještě probíhala na tzv. chirurgických lyceích – v českých zemích v Olomouci.) Od té doby sloužily obě výše zmíněné kliniky výuce budoucích lékařů, ovšem přednosta druhé získal až v roce 1854 právo zkoušet u rigoróza, a to střídavě s přednostou první kliniky.³

Od sklonku 18. století do roku 1881 byl obor vnitřního (interního) lékařství na fakultě obvykle nazýván speciální patologií a terapií vnitřních chorob. Pro budoucí doktory medicíny byl zařazen do posledního roku čtyřletého studia. Medici denně absolvovali jednu hodinu přednášek a jednu hodinu demonstrací u lůžek pacientů. Po prodloužení studia na pět let probíhala výuka vnitřního lékařství ve stejném rozsahu ve čtvrtém i v pátém ročníku, tzn., že byla zdvojnásobena. Zkouška z tohoto oboru se konala v rámci rigorózní zkoušky. Do roku 1872 byly všechny zkušební předměty shrnuty do dvou rigoróz, vnitřní lékařství se zkoušelo při druhém rigorózu, teoreticky i prakticky u lůžka nemocného. Nový rigorózní řád z roku 1872 stanovil pro dosažení doktorátu medicíny tři rigoróza. Vnitřní lékařství se zkoušelo po povinném absolvování dvou semestrů klinické výuky při druhém

² Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ (edd.), *Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348–1939*, I. A – K, Praha 1988, II. L – Ž, Praha 1993. Heslo Höger Jan, s. 113. Ne-li uvedeno jinak, jsou biografické údaje učitelů pražské lékařské fakulty převzaty z tohoto slovníku, pro německou fakultu ze slovníku Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ, *Biographisches Lexikon der deutschen medizinischen Fakultät in Prag 1883–1945*, Praha 1998. Tyto slovníky proto nebudu většinou u jednotlivých jmen citovat. Pokud ano, cituji zkráceně BSPLF I., II., a BLDMF.

³ Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ – Jan BRÍZA, *Dějiny všeobecné nemocnice v Praze 1790–2010*, Praha 2011, s. 29, 41, 61.

rigorózu s třemi dalšími předměty – opět teoreticky i prakticky. Budoucí ranlékaři poslouchali vnitřní lékařství, hodinu pětkrát týdně po celou dobu svého dvou až tříletého studia; výuka měla být zaměřena více prakticky.⁴

Interní kliniky a rozdělení lékařské fakulty na českou a německou v roce 1883

Zákon o rozdělení pražské univerzity na českou a německou vydaný 28. 2. 1882, který ukončil mnohaletý zápas o českou univerzitu, stanovil, že od školního roku 1882/83 budou v Praze dvě univerzity stejného jména (Karlo-Ferdinandova), jedna s vyučovací řečí českou, druhá s německou. Přednostové všech pracovišť se měli rozhodnout, na které chtějí dále působit, a na ni měli převést celá svá pracoviště. Určitou historickou ironií je skutečnost, že lékařská fakulta mohla zahájit svoji činnost až o rok později, ačkoliv čeští lékaři a medicí patřili v boji za českou univerzitu k nejiniciativnějším a nejhorlivějším. Převaha německy smýšlejících členů profesorského sboru lékařské fakulty způsobila, že na českou fakultu nepřešel ani jeden přednosta teoretického ústavu a z kliniků to byli pouze tři. Pro české teoretické ústavy bylo proto nutno narychlo postavit první část komplexu budov v Kateřinské ulici.⁵

Jednoduché nebylo ani budování českých klinik v již přeplněném areálu všeobecné nemocnice. Co se týče interních klinik, byly zde v den slavnostního zahájení výuky na české lékařské fakultě, tedy 15. října 1883, tři: jedna česká a dvě německé. Česká interní klinika – první české pracoviště na nerozdělené fakultě – měla za sebou již více než desetiletou pohnutou historii.

Požadavek zrovnoprávnění češtiny s němčinou jako vyučovacího jazyka, proklamovaný v petici sepsané na památném celouniverzitním shromáždění 15. 3. 1848, umožnil ohlašovat alespoň nepovinné přednášky v češtině, ale na lékařské fakultě byla tato možnost využívána minimálně, zejména proto, že odborná terminologie se teprve vytvářela. Ačkoliv ohlašování českých přednášek nebylo zakázáno ani v období tzv. Bachova absolutismu, nastoleného po porážce revolučního hnutí let 1848/49, od roku 1856 hledáme české přednášky na lékařské fakultě v seznamech marně, protože přednášející byli vystaveni policejnímu dozoru, jak o tom svědčí seznamy politicky kompromitovaných osob z tohoto období.⁶

Znovu se české přednášky začaly objevovat – a to stále častěji – po pádu Bachova absolutismu od počátku 60. let 19. století. Mezi nejhorlivější zastávce výuky mediků v českém jazyce patřil internista Bohumil Eiselt (1831–1908), blízký spolupracovník Jana Evangelisty Purkyně (1787–1869) v boji za českou univerzitu a lékařskou vědu. Oba také sehráli hlavní úlohu při založení Časopisu lékařů českých a Spolku českých lékařů (obě roku 1862). B. Eiselt konal české přednášky nepřetržitě od své habilitace z vnitřního lékařství v lednu 1861. Poté, co byl v dubnu roku 1866 jmenován mimořádným profesorem, požádal, aby

⁴ Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Eva ROZSÍVALOVÁ, *Studium a přednášky na lékařské fakultě pražské univerzity v letech 1690–1848*, Praha 1984, s. 135–138; Vladimír PREININGER, *Sbírka zákonů a nařízení o zdravotnictví*, Praha 1900, s. 1–7.

⁵ Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Výbudování teoretických ústavů české lékařské fakulty v letech 1883–1886*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále AUC–HUCP) 22/1, 1982, s. 123–152.

⁶ Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Lékaři a ranlékaři v soupisech politicky kompromitovaných osob z let 1848–1849*, Zprávy SDVT 11, 1969, s. 30–38.

jeho české přednášky byly započítány posluchačům do povinného penza nutného k absolvování před rigorózní zkouškou. Jeho žádosti však vyhovělo vídeňské ministerstvo kultu a vyučování až v srpnu roku 1871. Od zimního semestru 1871/72 byly Eiseltovy české přednášky z celého vnitřního lékařství konané ve stejném rozsahu jako německé (5× týdně 2 hodiny) uznány za rovnocenné povinným německým přednáškám.

Již od roku 1863 konal Eiselt své přednášky a klinické demonstrace na tzv. prvním oddělení ve všeobecné nemocnici. To bylo umístěno v prvním patře starého nemocničního křídla v místnostech č. 43 a 44 (dnes je v těch místech posluchárna II. interní kliniky). Každý pokoj měl 12–15 lůžek, jeden byl vyhrazen ženám, druhý mužům. Toto Eiseltovo pracoviště bylo tedy první českou klinikou na pražské lékařské fakultě. V seznamech přednášek se český název „Lékařská klinika“ objevil pro toto pracoviště poprvé v roce 1873, v německých písemnostech se setkáme i s označením III. lékařská klinika. Ze čtyř místností oddělení, které patřilo k této klinice, byly jen dvě (č. 42 a 46) ve stejném traktu a podlaží jako pokoje klinické, pokoje č. 199 a 200 byly ve zcela nevyhovujícím domku – jednom ze tří – mezi nemocnicí a Faustovým domem.

V červenci 1881 byl Eiselt jmenován řádným profesorem s účinností od 1. října a zároveň převzal řízení I. interní kliniky po profesoru Antonu Jakschovi (1810–1887), který byl k tomuto datu penzionován. Ve jmenovacím dekretu již bylo uvedeno, že po rozdělení univerzity tuto kliniku převede na českou fakultu. Předání nejstarší kliniky do českých rukou naráželo na odpor německých členů profesorského sboru, nicméně zásluhou rozhodného, ale klidného a diplomatického jednání prof. Eiselta se podařilo významné pracoviště pro českou fakultu získat.⁷ Z dosavadní Eiseltovy kliniky se nakrátko – do rozdělení fakulty – stala III. interní klinika. Ta byla od roku 1883 na německé fakultě označována jako druhá, protože druhá zde byla přejmenována na prvou.

Druhé lékařské kliniky od roku 1883 do roku 1887

Po zahájení výuky na české lékařské fakultě měla tato pouze jednu interní kliniku, zatímco německá měla dvě a ještě k tomu i tzv. kliniku propedeutickou. Náplň léčebné i pedagogické činnosti propedeutické kliniky byla obdobná jako u interních klinik, ale její přednosta neměl právo zkoušet při rigorózních zkouškách. K tomuto nepoměru nutno připomenout, že počet posluchačů na české lékařské fakultě byl vždy vyšší než na fakultě německé (ve školním roce 1883/84 cca 400 : 300, v roce 1885/86 již 782 : 516).⁸ Umístění a vybavení klinik obou fakult bylo – podobně jako u většiny klinik ve všeobecné nemocnici – více či méně nevyhovující.

Eiseltova česká klinika a oddělení měla, poté co ji získal, 133 lůžek. Kliniky byly vyhrazeny dva pokoje (č. 115 a 116) ve druhém patře původního průčelního křídla nemocnice – jeden pro ženy, druhý pro muže, každý s 12–16 lůžky. Odděleňská lůžka byla umístěna ve 14 pokojích na tomtéž patře, částečně v bočním křídle. První německá klinika a oddělení měla ve stejné době 128 lůžek, druhá 60 a propedeutická 15. Počet lůžek pro interní kliniky

⁷ Bohumil EISELT, *O vzniku a začátcích české lékařské kliniky*, Praha 1908, s. 30–33, 42–43; Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Budování klinických pracovišť české lékařské fakulty v době rozdělení pražské univerzity*, I, II, III, Sborník lékařský 85, 1983, s. 59–64, 105–115, 147–159; Václav JIRÁSEK a kol., *Dějiny I. interní kliniky*, Praha 1996, s. 30–36.

⁸ Jan HAVRÁNEK (red.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, III, 1802–1918, Praha 1997, s. 355, 323.

a oddělení německé fakulty tedy o 70 převyšoval počet lůžek české interny.⁹ Je proto pochopitelné, že Češi se domáhali urychleného zřízení dalších českých interních pracovišť.

Požadavek zřízení českého propedeutického oddělení vznesli Češi v březnu roku 1881 na zasedání komise na Českém místodržitelství v Praze, která měla jednat o rozdělení pracovišť, které bude následovat poté, co v Praze budou dvě univerzity. Rozhodnutí o zřízení českého propedeutického pracoviště však nepadlo ani na této, ani na další komisi, která zasedala v lednu roku 1883. Zde už Češi žádali zřízení II. české interní kliniky i kliniky propedeutické – nebude-li zrušena jedna německá interní klinika nebo klinika propedeutická – tak, aby měla česká a německá fakulta stejný počet interních klinik. Rušení německých pracovišť ovšem vůbec nepadalo v úvahu, a proto Češi zahájili jednání o zřízení české propedeutické kliniky, což jim patrně připadalo schůdnější, než zřízení druhé plnohodnotné interní kliniky. Ovšem i zřízení propedeutické kliniky bylo velmi obtížné.¹⁰ Profesorský sbor české fakulty o ní jednal na své schůzi v listopadu 1883. Téhož dne vypracoval písemné požadavky na zřízení klinik, které česká fakulta neměla. Pro propedeutickou bylo požadováno cca 40 lůžek, posluchárna a přednosta s asistentem.¹¹ Zřízením propedeutické kliniky se zabýval profesorský sbor české fakulty znovu v dubnu 1884 a požadavek byl zaslán do vídeňského ministerstva kultu a vyučování. Na odpověď čekala fakulta déle než rok. Až 22. 6. 1885 vydalo ministerstvo souhlas ke zřízení české propedeutické kliniky ve všeobecné nemocnici v místnostech č. 43 a 44 (tam bývala umístěna I. Eiseltova česká klinika, od roku 1883 II. německá interní klinika), dohromady s 12 lůžky. Pokoj č. 46 s 9 lůžky byl určen pro oddělení této kliniky, přednosta kliniky měl mít pracovnu v č. 49, asistent v č. 45. Všechny místnosti se nalézaly v I. patře východního bočního křídla nemocnice. Ministerstvo zároveň vyzvalo profesorské kolegium české fakulty, aby podalo návrh na přednostu této nové kliniky. Fakulta pověřila komisi složenou z profesorů B. Eiselta, chemika J. Horbaczewského (1854–1942) a dermatovenerologa V. Janovského (1847–1925), aby vypracovala návrh. Jednomyslně byl navržen mř. profesor vnitřního lékařství, v té době přednosta české polikliniky Emerich Maixner (1847–1920). Češi se domnívali, že tím je problém zřízení české propedeutické kliniky vyřešen, ale brzy se ukázalo, že tomu tak není. Většina profesorského sboru německé fakulty měla totiž pro potřeby české fakulty mnohem menší porozumění než samotné ministerstvo kultu a vyučování ve Vídni. Na rozhodnutí ministerstva reagoval velmi ostře anonym v časopise *Prager medizinische Wochenschrift* 19. 8. 1885. Ačkoliv za místnosti přidělené české propedeutické klinice, které do té doby patřily II. německé interní klinice, tato dostala nové místnosti, autor článku je prohlásil za nedostatečné a horší, a dokonce obvinil ministerstvo, že porušilo zásadu zákona o rozdělení univerzity a poškodilo německá pracoviště i tím, že mezi ně vklínilo pracoviště české. Naproti tomu klidně a věcně informoval o problémech okolo české propedeutické fakulty *Časopis lékařů českých* (22. 8. a 25. 9. 1885). Nakonec se problém musel řešit soudně. Profesori německé fakulty podali správnímu soudu rekurz proti ministerskému nařízení o založení české propedeutické kliniky. Proti všem očekáváním soud rozhodl 21. 4. 1886 ve prospěch české fakulty a 1. 10. téhož roku česká propedeutická klinika zahájila činnost v místnostech, které jí byly původně určeny.

⁹ B. EISELT, *O vzniku*, s. 45–46.

¹⁰ LUDMILA HLAVÁČKOVÁ, *Sto let od založení české propedeutické kliniky*, *Časopis lékařů českých* (dále ČLČ) 125, 1986, s. 817–819.

¹¹ Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), Sborové protokoly české lékařské fakulty (dále ČLF) 1883–1899, kart. č. I/II, protokol č. 13, 17. 11. 1883. Tamtéž, *Spisy ČLF* 1883–1884, kart. č. 286, obálka č. 3–339.

Existence této nelehce vybojované české kliniky ovšem netrvala dlouho. Uplynul pouhý týden od zahájení její činnosti a B. Eiselt předložil profesorskému sboru české fakulty návrh (datovaný 7. 10.), aby se neprodleně žádalo o přeměnu této kliniky na řádnou druhou lékařskou (tj. interní kliniku). Kladné vyřízení žádosti již netrvalo příliš dlouho. Jediná česká interní klinika totiž nemohla zvládnout řádnou výuku a rigorózní zkoušky vzrůstajícího počtu českých mediků, což musely příslušné úřady uznat. Ministerstvo kultu a vyučování změnilo výnosem z 28. 2. 1887 českou propedeutickou kliniku na II. lékařskou s právem povinných přednášek z vnitřního lékařství v plném rozsahu a s alternováním jejího přednosty – E. Maixnera – u druhého rigoróza. Od letního semestru 1887 měla tedy česká fakulta dvě interní kliniky. Propedeutické se ovšem dočkala až v samostatném státě.

E. Maixner, J. Thomayer, R. Jaksch – životní osudy

Emerich Maixner se narodil 5. 11. 1847 v Nové Huti (dnes Nižbor), v rodině vrchnostenského úředníka. O jeho rodině a mládí toho příliš nevíme, jeden z jeho žáků, prof. J. Hnátek (1865–1923), o něm napsal: „*Prošel sám trnitou cestu života chudého studenta...*“¹² Gymnaziální studia absolvoval v Praze na staroměstském gymnáziu, kde 2. 6. 1866 s vyznamenáním odmaturoval. Velmi úspěšně absolvoval i pražskou lékařskou fakultu. Promoval ještě před zavedením jednotného titulu MUDr., a proto aby získal co nejširší aprobaci, podrobil se několika zkouškám: 21. 12. 1871 byl prohlášen doktorem medicíny (Med. Dr.), 14. 5. 1872 si rozšířil aprobaci o chirurgii získáním titulu Chir. Dr. a ještě před tím, 16. 1. 1872, složil zkoušky na magistra porodnictví. Hned po promoci nastoupil do všeobecné nemocnice, s níž spojil velkou část svého profesního života. V letech 1871–1876 zde pracoval na různých odděleních jako externí a sekundární lékař. V roce 1876 získal místo asistenta na české lékařské klinice u prof. B. Eiselta, které zastával do roku 1879. V následujícím roce (10. 1. 1880) se habilitoval ze speciální patologie a terapie vnitřních nemocí. Habilitační práci *Über das Vorkommen von Eiweisspeptonen im Harn und die Bedingungen ihres Auftretens* publikoval ve fakultním časopise.¹³ Habilitace neproběhla zcela hladce. J. Thomayer popsal její průběh ve svém smutečním projevu ve Spolku českých lékařů po Maixnerově smrti. Uvedl, že po Maixnerově habilitační přednášce vystoupil profesor experimentální patologie Ph. Knoll (1841–1900) „... *takto vědecky figurka nepatrná, za to však vášnivý nepřítel všeho českého, a požadoval, aby habilitace Maixnera byla zamítnuta, poněvadž tento při přednášce nahlédl do svých poznámek a zákon žádá, aby habilitační přednáška konána byla úplně z paměti. Při vši nepřítzni, kterou se tehdejší němečtí profesori k snahám českým vyznačovali, přece jen Knoll se svým návrhem nepronikl a habilitace*

¹² ČLČ 59, 1920, s. 712. V Maixnerově pozůstalosti v AUK, kart. 1/44, je uloženo vysvědčení o Maixnerově nemajetnosti od rodné obce dosvědčující, že k 15. 6. 1879 nemá žádný movitý a nemovitý majetek, jen „skromné služné“ ve všeobecné nemocnici a rovněž jeho matka Anna nemá žádný majetek. V Ústavu dějin lékařství a cizích jazyků je uložena Maixnerův rukopisný deník, který ovšem Maixner psal jen od 1. do 29. března – patrně roku 1871. Za zmínku stojí pouze Maixnerovo rozhodnutí přihlásit se do armády jako jednoroční dobrovolník. V deníku je také soupis 381 knih, patrně jeho. Jsou to převážně práce historické, německé, pouze 5 titulů je českých, několik francouzských. Další prameny a literatura viz BSPLF II, s. 70–71.

¹³ Vierteljahrsschrift für die praktische Heilkunde (dále VPH) 36, 1879, B. 3., s. 75–116.

*Maixnerova provedena.*¹⁴ V. Vondráček ve svých pamětech napsal: „*Jeho /Maixnerova/ habilitační přednáška prý byla pozastavena pro tichý, nepřiliš dobrý přednes.*“¹⁵

V roce 1880 přijal Maixner místo ordináře v nemocnici milosrdných sester pod Petřínem a zároveň se věnoval soukromé praxi. Další vědeckou dráhu mu ulehčilo aktivování české lékařské fakulty v roce 1883. Dne 16. 1. 1884 byl jmenován mimořádným profesorem a přednostou české univerzitní polikliniky a 16. 7. 1886 stanul v čele české propedeutické kliniky, která byla – jak řečeno výše – 28. 2. 1887 změněna na II. lékařskou kliniku. Řádnou profesuru získal 23. 9. 1888. Po odchodu svého učitele a tchána B. Eiselta na odpočinek se stal 1. 10. 1902 přednostou I. lékařské kliniky, kterou řídil do 31. 10. 1918. O nevalné oblibě Maixnera u fakultních kolegů svědčí skutečnost, že když se na schůzi profesorského sboru české lékařské fakulty v červnu v roce 1918 hlasovalo o návrhu, aby mu byl odchod na odpočinek po dosažení 70. roku věku odložen o čestný rok, dopadlo hlasování 11 proti, 5 pro. Hygienik prof. Gustav Kabrhel (1857–1939) podal separátní votum.¹⁶

Maixner zastával řadu důležitých funkcí v životě veřejném i vědeckém. V roce 1905 byl zvolen do českého sněmu, 1909 se stal členem nejvyšší zdravotní rady. V letech 1878–1897 spoluredigoval Časopis lékařů českých, byl odborným lékařským redaktorem v Atheneu a významným spolupracovníkem Ottova slovníku naučného. Aktivně pracoval v řadě odborných spolků, byl zvolen i do několika spolků zahraničních (výčet viz BSPLF II.). Velmi se angažoval v organizování boje proti TBC. V roce 1899 stál u kolébky Spolku ku zřízení sanatorií pro nemoci tuberkulózní (od r. 1901 jako jeho předseda), který se v roce 1903 změnou stanov stal Českým pomocným zemským spolkem pro nemocné plicními chorobami v Království českém. Zasloužil se o zřízení prvního tuberkulózního dispenzáře v pavilonu Amerika v roce 1905, dětského sanatoria v Albertinu v Žamberku v témže roce i sanatoria na Pleši otevřeného o rok později.¹⁷

Dostalo se mu i významných státních ocenění. V roce 1909 získal titul dvorního rady a v roce 1918 byl nobilitován jako šlechtic s přídomkem z Roblínova. Byl nositelem řádu Františka Josefa, rakouského řádu Železné koruny III. třídy, důstojnického odznaku Červeného kříže a medaile III. třídy a odznaku pruského Červeného kříže.

Maixner byl uvědomělým Čechem, ale zároveň loajálním občanem monarchie. J. Thomayer se o jeho zálibě v uniformě ironicky vyjádřil ve svých zápiscích z února 1918: „*Maixner byl jmenován vrchním štábním lékařem hned na počátku vojny a od těch dob chodí stále v uniformě. Ani doma ji neodkládá. Zlí jazykové tvrdí, že si dal v uniformě při své nemoci udělit dokonce poslední pomazání.*“¹⁸ Podobně vzpomínal na Maixnera i V. Vondráček: „*Potrpěl si na pocty. Byl orientován rakousky, poměrně brzy se stal dvorním radou, za války byl vrchním štábním lékařem, nosil i uniformu, šavli však nosil nerad, bál se, aby přes ni neupadl.*“¹⁹ Opačné svědectví čteme ve vzpomínce Maixnerova žáka profesora K. Hynka (1879–1960), jak spolu jeli v druhé polovině války do Vídně: „*Jeho sdílnost*

¹⁴ ČLČ 59, 1920, s. 699.

¹⁵ Vladimír VONDŘÁČEK, *Lékař vzpomíná (1895–1920)*, Praha 1973, s. 286.

¹⁶ AUK, Sborové protokoly ČLF, kart. II, 1900–1920, 20. 6. 1918.

¹⁷ Jan DVORÁK, *Vznik a vývoj organizace boje proti tuberkulóze v Čechách*, I–II, Praha 1915.

¹⁸ Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále LA PNP), Pozůstalost J. Thomayera, kart. 6/1/26, Zápisník z let 1917–1918, zápis z 26. 2. 1918. Zde uloženo 10 zápisníků z let 1905–1927. Budou citovány jako: Z, datum prvního a posledního zápisu a datum citovaného zápisu.

¹⁹ V. VONDŘÁČEK, *Lékař vzpomíná*, s. 286.

šla tak daleko, že se vyslovil hodně pohrdlivě o habsburské monarchii, a smál se, že i to zlato na rádech je již podřadné kvality.“²⁰

Maixner byl nepochybně nadán velkou pracovitostí, houževnatostí a pílí. Jak jeho obdivovatelé, tak kritici ho svorně charakterizují jako člověka uzavřeného a mlčenlivého, což byly zřejmě jeho nejvýraznější vlastnosti. Velice ostře kritizoval Maixnera jako člověka ve svých nepublikovaných vzpomínkách jeho švagr, internista a psychiatr Artur Eiselt (1860–1939). Na třech stranách odsuzuje jeho chování jak k němu samému, tak i k jeho bratru, rovněž lékaři, Rudolfu Eiseltovi (1881–1950). „*O svém panu švagrovi, profesoru Maixnerovi, raději bych pomlčel, nemoha o něm nic příznivého říci ... Ale vůči své celé rodině, od ženy a dětí svých až po mne a bratra mého choval se cize. Sestra ještě měsíc před úmrtím matky, dávno po jeho smrti, této vytýkala, že ji nutila si ho vzít ... Ostatně jeho odpůrci na fakultě znali jej co zlomyslného, ješitného.*“²¹

V. Vondráček o něm shrnul svůj názor takto: „*Byla to tragická postava, byl vážen, ale ne milován.*“²²

Sňatkem s dcerou B. Eiselta Maixner nepochybně výrazně zvýšil své společenské postavení. Díky rozsáhlé soukromé praxi se domohl i majetku, byl mj. majitelem velkostatku Nařžovice u Sedlčan. K poslednímu odpočinku je uložen na olšanských hřbitovech.²³

Životní osudy **Josefa Thomayera** známe mnohem podrobněji díky jeho publikovaným vzpomínkám i rukopisným deníkovým zápisům.²⁴ Narodil se 23. 3. 1853 v Trhanovč, kde byl jeho otec panským zahradníkem. Nejen on, ale i matka, velmi moudrá a pilná žena, kterou Thomayer neobyčejně obdivoval, ctil a miloval, si byli vědomi významu vzdělání. Všichni tři jejich synové měli vysokoškolské vzdělání. Středoškolská studia absolvoval Thomayer od roku 1863 s výborným prospěchem na klatovském gymnáziu, kde v červenci 1871 maturoval. Rovnocenný zájem o přírodní vědy na jedné a krásnou literaturu na druhé straně se u něho projevoval od útlého mládí. Po celý svůj život dovedl oba dva zájmy obdivuhodně spojit. Své první literární pokusy publikoval již jako gymnazista. V této době navázal mj. celoživotní přátelství se spolužákem Emilem Frídou – Jaroslavem Vrchlickým (1853–1912), kterého doučoval matematiku. Rozhodnutí pro medicínu bylo podle Thomayerových slov kompromisem. Otec z něj chtěl mít právníka, on sám by byl nejraději studoval matematiku a stal se středoškolským profesorem. „*A tak po mnohém rokování byl uzavřen kompromis, že budu studovat medicínu.*“²⁵

Na pražskou lékařskou fakultu se zapsal v zimním semestru 1871/72 a po velmi úspěšném studiu získal 9. 12. 1876 titul MUDr. Náročné studium mu nebránilo zapojit se v Praze do literárního a kulturního života a pilně publikovat pod průhledným pseudonymem R. E. Jamot. Po promoci absolvoval jednoroční vojenskou službu (1. 10. 1876 – 1. 10. 1877) v posádkové nemocnici v Praze a současně začal pracovat od prosince 1876 jako

²⁰ ČLČ 68, 1947, s. 1415.

²¹ Artur EISELT, *Paměti neslavného člověka*, s. 44–46. Strojepis uložen v Ústavu dějin lékařství a cizích jazyků I. LF UK.

²² Viz pozn. 19.

²³ Za tuto informaci děkuji kol. MUDr. P. Čechovi. Hrob se nalézá v sektoru VII-23-5. Srv. Michal NAVRÁTIL, *Almanach českých lékařů*, Praha 1913, s. 382.

²⁴ Josef THOMAYER, *Ze zápisů lékařů*, Praha 1977, a zápisníky citované v pozn. 18. Viz též Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Kolegové profesora Josefa Thomayera v jeho zápisích z let 1905–1918*, ČLČ 150, 2011, s. 114–120. Další prameny a literatura viz BSPLF II, s. 124–126.

²⁵ J. THOMAYER, *Ze zápisů*, s. 70.

demonstrátor na patologicko-anatomickém ústavu. Také si otevřel soukromou praxi, jejíž zertovně svízelné počátky zachytil svým lehkým perem beletristy.²⁶ Toužil ovšem po vědecké dráze, na kterou bylo tehdy možno nastoupit u nás pouze na lékařské fakultě.

Odborné znalosti si proto snažil rozšířit na dalších pracovištích doma i v cizině, při nichž využil i své znalosti jazykové. Dva roky pracoval jako operační elév na chirurgické klinice (1. 10. 1877 – 1. 10. 1879). Ve vzpomínkách uvádí, že kdyby v roce 1877 předčasně nezemřel přednosta kliniky C. W. Heine (1838–1877), byl by se stal jeho asistentem, možná i docentem.²⁷ Poněkud mne proto udivuje, že později měl k chirurgické léčbě často zdrženlivý až odmítavý postoj, který byl ovšem ovlivněn, jak uvedu níže, i osobními antipatiemi. Z chirurgické kliniky přešel jako externista do pražského ústavu choromyslných (1. 10. 1879 – 1. 1. 1880). Po první vědecké cestě do Paříže se mu podařilo od 1. 1. 1880 získat místo asistenta na I. interní klinice u profesora B. Eiselta. Po druhé vědecké cestě do Paříže a Londýna se jako jeden z prvních tří – vedle patologa J. Hlavy (1855–1924) a stomatologa M. Baštýře (1835–1894)²⁸ – habilitoval na české lékařské fakultě na návrh B. Eiselta prací *O významu některých komplikací plicních v průběhu tyfu střevního se vyskytujících*. Byla publikována v deseti pokračováních v Časopise lékařů českých.²⁹ Habilitační přednáška proběhla velice úspěšně 19. 10. 1883, stejně jako koloquium 30. 10. téhož roku.³⁰ Za několik neděl poté (16. 12.) získal titul soukromého docenta pro obor vnitřního lékařství. Pevně zakotvil na fakultě od září roku 1886 (9. 9.), kdy získal titul mimořádného profesora speciální patologie a terapie vnitřních nemocí a zároveň se stal po Maixnerovi přednostou české fakultní polikliniky. V březnu 1897 (18. 3.) dostal titul a charakter řádného profesora, na řádnou profesuru čekal až do doby, když Maixner přešel z místa přednosta druhé interní kliniky na prvou. Dne 23. 8. 1902 byl Thomayer jmenován řádným profesorem a přednostou II. lékařské, tj. interní kliniky. Nepodařilo se mi nalézt důkazy pro tvrzení, že Thomayer musel čekat 11 let na titul řádného profesora „pro své pevně neústupné češtví“, pro které nebyl oblíben ve Vídni.³¹ Na odpočinek odešel ze zdravotních důvodů na vlastní žádost předčasně – v 68 letech (k 1. 6. 1921). Jeho mimořádné zásluhy medicínské i literární ocenil u té příležitosti prezident T. G. Masaryk vlastnoručním dopisem.³²

Až do svých šedesáti let rád podnikal vědecké zahraniční cesty (vedle již zmíněných navštívil ještě Itálii, Skotsko, Slovinsko, Řecko, Alžír) a nabádal k nim i své žáky.

Krásnou literaturu nezanedbával ani v dobách své největší aktivity vědeckopedagogické – přispíval do řady časopisů (Světovzor, Lumír, Květy, Osvěta, Zvon – ten v letech 1902–1927 redigoval, Národní listy aj.). V letech 1919–1922 vydal své literární *Sebrané spisy v deseti svazcích*. K jeho přátelům patřili vedle J. Vrchlického např. spisovatelé J. V. Rais

²⁶ Tamtéž, s. 127–134, výstižný název kapitoly: Vznešení žebraři.

²⁷ Josef THOMAYER, *Ze zápisů*, s. 122. Nelitoval, neboť „... byl bych dnes s pravděpodobností neplaceným mimořádným profesorem na německé fakultě lékařské. Na českou fakultu jakožto profesor sotva kdy bych se byl dostal. Dráha, na níž jsem se později dostal, byla v materiálním ohledu nepoměrně příznivější!“ Je zajímavé, že zmiňuje jen výhody materiální, nikoliv národnostní.

²⁸ O jejich habilitaci se jednalo ještě před zahájením výuky na české fakultě – na 1. schůzi jejího profesorského sboru 28. 6. 1883. AUK, Sborové protokoly ČLF 1883–1889, kart. I/II.

²⁹ ČLČ 23, 1884, s. 210–213, 227–229, 246–248, 262–265, 279–282, 292–295, 308–310, 324–327, 365–368, 382–385.

³⁰ AUK, Sborové protokoly ČLF 1883–1889, kart. I/II, zápis č. 8 a 9.

³¹ ČLČ 64, 1927, s. 1708. Šifra Sk.

³² Národní archiv (dále NA), fond MŠANO, Osoby, kart. 1. Opis dopisu z 29. 4. 1921. Viz též AUK, Personálie ČLF, kart. 54, osobní spis J. Thomayera.

(1859–1926), A. Jirásek (1851–1930), Z. Winter (1846–1912), z výtvarných umělců M. Aleš (1852–1913), V. Hynais (1854–1925), F. Ženíšek (1849–1916), V. Myslbek (1848–1922) aj. Podobně jako Maixner i on byl spolupracovníkem Ottova slovníku naučného.

Většina českých lékařských spolků jej jmenovala dříve či později čestným členem (Spolek českých lékařů, Spolek českých mediků, Spolek Purkyně, Čs. společnost J. E. Purkyně pro bádání o duši a nervstvu). Byl také členem polské lékařské společnosti a ruské společnosti pro normální a patologickou psychologii (čestný člen).

Thomayer byl velice přesvědčený a uvědomělý Čech, výrazně demokratického smýšlení. Jako člen Spisovatelské rady české se spolu se svými literárními přáteli zapojil do aktivního odporu proti rakouské monarchii – v květnu roku 1917 spolupodepsal známý manifest českých spisovatelů poslancům říšské rady.

V četných vzpomínkách současníků je Thomayer charakterizován jako typický rázovitý Chod impozantní postavy, britkého a jadrného jazyka i vtipu, většinou pro tyto vlastnosti kolegy i pacienti obdivovaný a milovaný, ale někdy pro ně i kritizovaný.³³ Uvedme zde k tomu alespoň některé dosud nepublikované postřehy jeho kolegů. Josef Pelnář (1872–1964), jeden z jeho nejoddanějších žáků, který po něm převzal vedení kliniky, popsal Thomayerovo chování např. takto: „*Všichni doktoři, kteří byli na polikliniku pozváni, nezůstali tam dlouho, některým se nelíbilo celé jednání Thomayerovo, které se nám naopak líbilo, a také nebyli ochotni si dát líbit různé Thomayerovy výtky i nezdvořilosti a snad i nestálili jeho požadavkům vědecky.*“³⁴ Pelnář sám Thomayerovi ve svých pamětech pouze jemně zazlival, že nemohl zůstat po habilitaci na klinice, jak tomu bylo v řadě případů na jiných klinikách. Artur Eiselt si ve zmíněných pamětech na adresu Thomayera poznamenal: „*Je dosud živ, tento duchaplný muž, spisovatel. Bohužel býval k sarkasmu velmi náchylný.*“³⁵

Ve vlastních nepublikovaných zápiscích se ovšem tento suverén často jeví jako osamělý stárnoucí muž trpící depresemi, s námahou přemáhající zdravotní obtíže, unavený přednáškami i klinickou prací, roztrpčený poměry na fakultě i ve veřejném životě atd. Thomayer nebyl ženatý; o příčinách tohoto jeho stavu byly vyslovovány různé domněnky. Z jeho zápisků vyplývá, že nebyl v tomto směru prost určité mužské ješitnosti. Tak např. si v roce 1907 zapsal: „*Znovu jedna nabídka k sňatku...*“ a líčí, jak mu psala sestra vdovy po jakémsi doktoru Viertlovi (v seznamech lékařů oné doby jsem ho nenašla) a nabádala ho, aby si vzal její sestru, která odmítá všechny nabídky a „... *jen na mne myslí. Tak vida, i 55letý šohaj má ještě citelky.*“³⁶

Hmotně byl Thomayer brzy zabezpečen velice dobře, díky své rozsáhlé praxi jednoho z nejvyhledávanějších pražských lékařů. Jeho taxy byly mírné, často ordinoval i zadarmo, ale ze zápisků je zřejmé, že své příjmy a výdaje sledoval velmi pečlivě. Stěžoval si v nich nejednou na pokles výnosu z praxe nebo např. na to, že děkani farmakolog K. Chodounský (1843–1931) a chemik J. Horbaczewsky (1854–1942) ho v letech 1908, 1909 a 1912 finančně poškodili tím, že mu dávali méně studentů k rigorózním zkouškám, čímž měl méně příjmů ze zkušebních tax – poznamenal si k tomu dokonce „*ničemnost*“.³⁷

³³ Shrnout tyto názory se pokusil Jiří HAVLÍK, *Obraz Josefa Thomayera (1853–1927) v očích jeho přátel a následovníků i v jeho vlastních*, AUC–HUCP 43/1–2, 2003, s. 107–134.

³⁴ Masarykův ústav a Archiv AV ČR (dále MU AAVČR), Osobní fond J. Pelnář, kart. č. 1, Paměti s. 10, strojopis. Paměti jsou zčásti rukopisné, zčásti strojopisné – každá část číslována zvlášť.

³⁵ A. EISELT, *Paměti*, s. 27.

³⁶ Z 1. 10. 1907–26. 7. 1909, zápis z 22. 4. 1907.

³⁷ Z 1. 10. 1907–26. 7. 1909, zápisy z 6. 12. 1908 a 1. 4. 1909; Z 25. 4. 1911–30. 10. 1912, zápisy z 12. 3. 1912 a 28. 3. 1912.

Finanční otázky zřejmě zkalily na určitou dobu i jeho vztahy k bratrovi Františku Thomayerovi (1856–1938), významnému zahradnímu architektovi, s nímž v letech 1890–1893 začal nakupovat pozemky v Říčanech. František zde mj. založil proslulé stromové školky a velké zahradnictví. Postavili zde i vilku, do níž J. Thomayer velmi často a rád zajížděl až do posledních dnů svého života.³⁸ J. Thomayer ovšem finančně podporoval nejen rodiče a sestry, ale byl např. velkorysým sponzorem výstavby důstojného domova pro chudé ve svém rodišti a tento ústav zabezpečil i potřebnou fundací.³⁹

Závěr Thomayerova života byl smutný. Onemocněl karcinomem tlustého střeva, operaci odmítl. Jeho žáci, zvláště J. Pelnář a L. Syllaba (1868–1930), se mu snažili ulehčit těžký úděl do posledních dnů. Nakonec zesnul klidně 18. 10. 1927. Jeho popel uložili (Pelnář, Syllaba a MUDr. F. Rosol, nar. 1888) v Trhanově do hrobu jeho rodičů.⁴⁰

Thomayerovu podobu zvěčnili i významní umělci. Portrétoval ho V. Hynais i M. Švabinský, bustu vytvořil V. Myslbek.

Do zcela jiných společenských a ekonomických poměrů se narodil **Rudolf Jaksch**, nejmladší ze sledované trojice.⁴¹ Přišel na svět v Praze 16. 7. 1855 v době, kdy jeho otec, Anton Jaksch (1810–1887), profesor speciální patologie a terapie, v letech 1849–1881 přednosta I. lékařské (tj. interní) kliniky na pražské fakultě, byl na vrcholu své odborné i společenské dráhy. V roce 1872 byl A. Jaksch nobilitován přídomkem von Wartenhorst, a tento titul užíval i Rudolf. Rudolfovo dětství ovšem nepochybně poznamenalo úmrtí matky v jeho pouhých třech letech. Ironií osudu bylo, že podlehla horečce omladnic, na jejíž nebezpečí přenosu upozornil mezi prvními právě jeho otec. Středoškolská studia zahájil R. Jaksch v roce 1865 v Litoměřicích, ale od roku 1871 pokračoval na pražském malostranském gymnáziu, kde také maturoval (12. 7. 1873). Rozhodl se kráčet v otcových šlépějích a v říjnu 1873 začal studovat na pražské lékařské fakultě. Po prvním rigorózu na podzim roku 1876 odešel na lékařskou fakultu ve Štrasburku, zde ale studoval jen několik měsíců. Od zimního semestru 1877/78 pokračoval ve studiu v Praze, kde 28. 10. 1878 promoval (promotorem byl jeho otec). V letech 1879/80 pracoval jako asistent na patologicko-anatomickém ústavu, poté sloužil rok (1880/81) jako asistent na I. lékařské klinice – u svého otce. To bylo nepochybně i kritizováno. Např. B. Eiselt nedostal ministerské povolení, aby přijal na svou kliniku jako asistenta svého syna Artura (1860–1939).⁴² S otcovým odchodem na odpočinek k 30. 9. 1881 přešel R. Jaksch jako asistent na II. lékařskou kliniku. Zde působil také rok. Následující školní rok 1882/83 odešel na lékařskou fakultu do Vídně jako asistent I. lékařské kliniky u slavného prof. Hermanna Nothnagela (1841–1905),

³⁸ Šárka STEINOVÁ, *František Thomayer, život a dílo zahradního architekta*, Národní zemědělské muzeum, bez data a místa vydání, ISBN 978-80-86874-09-8.

³⁹ ČLČ 64, 1927, s. 1694.

⁴⁰ J. PELNÁŘ, *Paměti, strojepis*, s. 50.

⁴¹ Vedle biografických slovníků citovaných v pozn. 2 srov. Hugo PRIBRAM, *Prof. Dr. R. Jaksch Wartenhorst*, Hochschulwissen 2, 1925, H.10, s. 541–543; Karl WALKO, *Prof. Dr. R. Jaksch-Wartenhorst zu seinem 70. Geburtstag*, Medizinische Klinik 21, 1925, s. 3–4; Otto GROSSER, *Rudolf Ritter Jaksch von Wartenhorst*, Sudetendeutsche Monatshefte 1940, s. 222–223; Hans MOLISCH, *Erinnerungen und Welteindrücke eines Naturforschers*, Leipzig 1934, s. 44–46; Marlene JANTSCH, *R. Jaksch v. Wartenhorst*, Wiener klinische Wochenschrift 67, 1955, N. 52, s. 1–3; Christopher Friedrich GLEITSMANN, *Der Internist Rudolf Jaksch von Wartenhorst 1855–1947. Biografie und Ergografie. Inaugural-Dissertation*, Heidelberg 1985. Autor měl vypůjčeny písemnosti z pozůstalosti R. Jaksche od dcery Marie, která žila ve Vídni, způsob zpracování je však neprofesionální, citace nejasné apod.

⁴² A. EISELT, *Paměti*, s. 20, s. 43.

kteřý ho 9. 7. 1883 habilitoval (habilitační práce *Über die klinische Bedeutung der Peptonurie*).⁴³ Nothnagel považoval Jaksch po celý svůj život za svého největšího učitele a patřil nepochybně k jeho nejvýznamnějším žákům.⁴⁴ Již za dva roky, 1885, ho Nothnagel navrhl na mimořádného profesora. V oddílu Zpráv v Časopisu lékařů českých informoval neznámý autor čtenáře o tom, že proti návrhu se postavil neméně proslulý profesor chirurgie Eduard Albert (1841–1900), český rodák, hájící ve Vídni zájmy svých krajanů, který zdůraznil, že by musel navrhnout také svého mimořádně a všestranně nadaného asistenta Karla Maydla (1853–1903, od roku 1891 přednosta chirurgické kliniky české fakulty v Praze) a že se má s těmito tituly šetřit.⁴⁵ Albertův názor zřejmě zvítězil, Jaksch si musel na titul mř. profesora dětského lékařství počkat do 11. 4. 1887 a dostal ho nikoliv ve Vídni, ale na lékařské fakultě ve Štýrském Hradci, kde byl od 1. 5. téhož roku jmenován přednostou dětské kliniky.

Rádné profesury se dočkal v rodné Praze na německé fakultě 21. 8. 1889 a od 1. 10. téhož roku se ujal vedení její II. lékařské kliniky.⁴⁶ Je zajímavé, že ani získání této hodnosti neproběhlo pro R. Jaksche hladce, jak bychom mohli očekávat nejen vzhledem k jeho rodinnému původu, ale zejména k jeho schopnostem a zkušenostem. Dne 21. 3. 1889 se sešla na německé fakultě komise, která měla posoudit uchazeče o místo přednosta II. lékařské kliniky, ve složení experimentální patolog Philipp Knoll (1841–1900), patolog Hans Chiari (1851–1916), chirurg Karl Gussenbauer (1842–1903) a internista – přednosta I. interní kliniky – Alfred Pribram (1841–1912). Vedle R. Jaksche se ucházeli o přednostensství na II. lékařské klinice ještě tři kandidáti: prof. Richard Fleischer (1848–1909) z Erlangen, mř. profesor Jakob Singer (1853–1926), přednosta pražské polikliniky německé fakulty, a docent Friedrich Kraus (1858–1936), který byl od roku 1885 asistentem této kliniky a po odchodu jejího přednosta prof. Otto Kahlera (1849–1893) do Vídně byl pověřen jejím zatímním vedením. Zmíněná komise došla k pro nás překvapivému závěru, že nejvhodnějším kandidátem je mezi třemi profesory F. Kraus, který byl teprve několik týdnů poté (27. 4.) jmenován docentem vnitřního lékařství. Komise posuzovala dvě práce Fleischera, čtyři Singera a devět Jakschových, ačkoliv ten měl v roce 1888 již 40 publikací.⁴⁷ Počet Krausových publikací komise neuvedla. Vedle habilitační práce měl Kraus ve svém osobním spise uvedeno 13 publikací do roku 1889.⁴⁸ Práce R. Jaksche hodnotila komise velmi přísně a nepříznivě. Vytýkala mu metodické nedostatky ve srovnání s tematicky obdobnými pracemi F. Krause, které hodnotila jako mnohem důkladnější. Také uvedla, že na rozdíl od Krause nemají jeho studie kvalitativně vzestupnou tendenci. Jaksch ve svých nepublikovaných vzpomínkách (vznikaly okolo roku 1940) napsal, že jmenování Krause si přálo vídeňské ministerstvo, ale za něho se postavil Nothnagel, který prosazování Krause považoval za útok na svou školu, a díky tomu místo přednosta II. pražské lékařské kliniky získal Jaksch a Kraus odešel v březnu následujícího roku jako asistent na II. lékařskou fakultu do Vídně.⁴⁹ Také Jaksch v roce 1893, po uprázdnění místa přednosta II. vídeňské interní kliniky (po smrti O. Kahlera), zvažoval odchod na vídeňskou fakultu, která tehdy nepochybně

⁴³ Publikována v Zeitschrift für klinische Medizin 6, Berlin 1883, s. 413–436.

⁴⁴ Erna LESKY, *Die Wiener medizinische Schule im 19. Jahrhundert*, Graz – Köln 1965, s. 324.

⁴⁵ ČLČ 24, 1885, s. 767.

⁴⁶ AUK, LF NU, Personalial, kart. 43, a osobní spis R. Jaksche.

⁴⁷ Adibert SCHIEBER, *Die Personalbibliographien der Professoren, Dozenten der Chirurgie und Inneren Medizin an der medizinischen Fakultät der K.F. Universität in Prag im ungefähren Zeitraum von 1880–1900*, Diss. Erlangen – Nürnberg 1968, s. 92–115.

⁴⁸ Srov. pozn. 46, osobní spis F. Krause.

⁴⁹ Ch. F. GLEITSMANN, *Der Internist*, s. 35, 36.

znamena pro každého uchazeče z monarchie vrchol kariéry. Zůstal však v Praze, kde se – jak uvidíme dále – dočkal krásné novostavby pro svou kliniku, s níž se nerozloučil ani po dosažení důchodového věku vysokoškolských učitelů.

Oficiálně byl emeritován k 30. 10. 1925, avšak kliniku neopustil. Až do příchodu svého nástupce prof. Wilhelma Nonnenbrucha (1887–1955) v lednu roku 1928 ohlašoval základní přednášku z vnitřního lékařství a vedle toho pokračoval i v dlouholetém konání mimořádné přednášky o tuberkulóze jako lidové chorobě a o sociálním významu, symptomatologii a terapii tuberkulózy. Tuto přednášku pak držel dále jako tzv. honorární profesor, nepřetržitě až do letního semestru 1943, tj. do 88. roku svého života. V letním semestru 1942 a v zimním semestru 1942/43 ohlásil přednášku o tuberkulóze také pro posluchače všech fakult.⁵⁰ Podobnou vytrvalost v přednášení bychom těžko našli nejen na lékařské, ale i na jiných fakultách. Ministerstvo školství řešilo – podobně jako při odchodu Thomayera na odpočinek – otázku, jak Jakschovi poděkovat za dlouholetou univerzitní službu. V únoru roku 1928 se ministerstvo vyjádřilo, že „... má za vhodné a odůvodněné, aby p. president republiky vyslovil prof. v. v. Dru Jakschovi vlastnoručním listem (tato dvě slova škrtnuta L. H.) uznání jeho dlouholetého úspěšného a záslužného působení v akademickém úřadě učitelském a ve službách vědy.“⁵¹ Takový dopis se mi zatím nepodařilo nalézt, Jaksch se zřejmě poděkování s podpisem T. G. Masaryka nedočkal.

Na rozdíl od Maixnera a Thomayera byl Jaksch zvolen i do akademických funkcí. Dvakrát zastával na německé lékařské fakultě děkanský úřad (1894/95 a 1910/11) a ve školním roce 1908/09 byl rektorem německé univerzity – přesně padesát let poté, co v této funkci působil jeho otec. Akademičtí funkcionáři byli vždy po skončení funkčního období v následujícím roce proděkany a prorektory. Na německé fakultě se méně než na české dodržovala nepsaná zásada volit do akademických úřadů spíše teoretiky než kliniky – první měli na funkci více času, neměli soukromé praxe, a proto jim byl také vítanější finanční příspěvek spojený s těmito funkcemi.

Jaksch byl členem většiny evropských německých lékařských společností, mj. i slavné Leopoldinsko-Karolinské akademie v Halle (od roku 1890). Opět nás poněkud udiví, že jeho přijetí do Die Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen, která od svého založení v roce 1891 sdružovala německou vědeckou a kulturní elitu v našich zemích, neproběhlo hladce. Návrh na jeho členství podali 10. 1. 1911 kolegové z fakulty, anatom O. Grosser (1873–1951), hygienik O. Bail (1869–1927) a chemik R. Zeynek (1869–1945). Vedle zásluh vědeckých zdůraznili, že jako rozený „Deutschböhme“ vykonal mnoho právě pro své soukmenovce. Nehledě na vřelé doporučení na volební schůzi společnosti o rok později, 26. 1. 1912, neprošel R. Jaksch v poměru 11 : 27 hlasům. Návrh na jeho řádné členství byl opakován až v roce 1924 (navrhovatelé byli tíž, plus čtyři další) a řádným členem této společnosti byl jmenován 22. 12. 1924.⁵²

R. Jaksch se angažoval i politicky. Od roku 1901 byl poslancem zemského sněmu, zastával i funkci viceprezidenta nejvyšší zdravotní rady ve Vídni. V těchto funkcích se podílel na tvorbě zákonných zdravotních norem (např. říšský zákon o nakažlivých chorobách,

⁵⁰ *Ordnung der Vorlesungen an der k.k. Deutsche Carl-Ferdinands Universität zu Prag 1889–1945* – název obměňován v souvislosti se změnami státního zřízení.

⁵¹ NA MŠANO, Osoby, kart. 1, osobní spis R. Jaksche, koncept přípisu MŠANO profesorskému sboru Německé lékařské fakulty z 12. 2. 1928.

⁵² MU, AAVČR, fond GFDWB II. 91/09, osobní spis R. Jaksche.

zákon na ochranu lázeňských pramenů v Čechách). Velmi se angažoval v organizaci boje proti TBC jak v rakouském spolku (Österreichische Vereinigung zur Bekämpfung der Tuberkulose), tak v německém zemském spolku v Čechách (Deutscher Landesverein für Lungenkranke in Böhmen, po r. 1922 Reichsorganisation zur Bekämpfung der Tuberkulose in der Tschechoslowakei) a spolupodílel se na tvorbě zákonných norem pro organizaci boje s TBC (např. v únoru 1902 předložil spolu s MUDr. Janem Dvořákem (1849–1916) návrh na zemském sněmu) aj.⁵³ Řadu let stál v čele Zentralverein deutscher Ärzte in Böhmen, který sdružoval od roku 1875 všechny německé lékaře v Čechách.⁵⁴

Byl velmi loajálním občanem rakouské monarchie, velkým ctitelem císaře Františka Josefa, jehož bustu měl až do vzniku ČSR ve své pracovně. Nepochybně přijal s potěšením jmenování dvorním radou (1907) i Řád železné koruny III. třídy. Národnostním cítěním byl opravdu typický „Deutschböhme“ hájící zájmy německých obyvatel v Čechách. Např. když se v květnu 1903 objevila v Národní politice nepříznivá zmínka o jeho klinice (byl propuštěn umírající pacient), stěžoval si až na ministerstvu kultu a vyučování, že to je systematický „Hetz“, který české listy šíří proti všem německým institucím v Praze.⁵⁵ V roce 1906 se v nemocnici milosrdných bratří v Praze Na Františku řešilo umístění oddělení jeho žáka docenta Carla Walka (1872–1954) a docenta Ladislava Haškovce (1866–1944). V souvislosti s tím se Jaksch vyjádřil o Haškovcovi jako o známém českém agitátorovi a zdůraznil, že je třeba důrazně čelit „agitaci z české strany“.⁵⁶ Také při česko-německých studentských nepokojích během jeho rektorského roku 1908/09 stál vždy jednoznačně na straně německých studentů.⁵⁷ Jako mnozí rakouští Němci u nás se obával trvale sílícího vlivu českého etnika a dle svých možností se snažil zasahovat ve prospěch německých spoluobčanů. Tak např. od roku 1910 opakovaně usiloval o to, aby v pražské všeobecné nemocnici – klinické základně obou fakult – byly zadávány zakázky pro německé kliniky jen německým firmám a aby v případě, že ředitel všeobecné nemocnice je Čech, jeho zástupcem byl Němec (případně naopak). S tímto požadavkem vystoupil nejprve na zasedání profesorského sboru německé fakulty v květnu 1910 a s jednohlasným souhlasem členů profesorského sboru zaslal tehdejší děkan, oftalmolog Anton Elschmig (1863–1939), neprodleně přípis ministerstvu kultu a vyučování, který zřejmě vypracoval Jaksch. Tvrdilo se v něm, že zakázky ve všeobecné nemocnici jsou i pro německé kliniky zadávány českým firmám, což bylo považováno za porušování zákona o rozdělení pražské univerzity z roku 1882 a uvádělo se, že některé německé firmy již proto musely opustit Prahu. Dále se přímo hovořilo o novém nebezpečí pro možnost existence německých vysokých škol: „*Jak může existovat v Praze německá univerzita, nebudou-li zde němečtí obchodníci? Dojde to nakonec tak daleko, že v Praze*

⁵³ J. DVOŘÁK, *Vznik*, s. 15; Státní oblastní archiv (dále SOA) Plzeň, pobočka Klatovy, fond Velkostatek Luhov, kde i pozůstalost R. Jaksche: kart. 24, i. č. 68–70.

⁵⁴ Původně národnostně nespecifikovaný Verein praktischer Ärzte, založený v roce 1861, se německy vymežil v roce 1870 změnou názvu na Verein der deutschen Ärzte in Prag. Později se stal pražskou sekcí centrálního spolku. Sr. Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Die Gründung von Vereinen und Zeitschriften der deutschen Aerzte in Böhmen in den 60. und 70. Jahren des 19. Jahrhunderts*, in: Michal Svatoš – Luboš Velek – Alice Velková (Hgg.), *Magister noster*, Praha 2005, s. 205–217.

⁵⁵ AUK, LF NU, kart. 82/XIII, II. interní klinika, přípis R. Jaksche ministerstvu kultu a vyučování 13. 5. 1903.
⁵⁶ SOA Plzeň, pobočka Klatovy, Velkostatek Luhov, kart. 23, nedatovaný koncept R. Jaksche, jak zabezpečit velikost Walkova oddělení v nemocnici milosrdných bratří vzhledem k oddělení L. Haškovce.

⁵⁷ Bericht über das Studienjahr 1908/09 an der k.k. Karl Ferdinands Universität in Prag – projev R. Jaksche 10. 11. 1909. NA, Presidium MKV, kart. 19, přípisy R. Jaksche ministerstvu kultu a vyučování ze 4. 12. 1908, 4. 2. 1909, 12. 6. 1909.

budou jedinými Němci profesori, asistenti a studenti vysokých škol?“ Nutno říci, že ani ministerstvo kultu a vyučování nevidělo líčenou situaci tak černě a odepsalo, že podle upozornění ředitelství všeobecné nemocnice připsal lékařské fakultě vychází z nesprávných informací.⁵⁸ O ustanovení německého vicedirektora ve všeobecné nemocnici a provedení národnostního rozdělení všeobecné nemocnice usiloval R. Jaksch ještě během první světové války v letech 1916 a 1917.⁵⁹

Ačkoliv ve všeobecné nemocnici měli pracovat lékaři znalí obou zemských jazyků, protože se po dnech střídal příjem pacientů na česká a německá oddělení a kliniky, Jaksch sám uvedl, že není mocen českého jazyka.⁶⁰ Ve svých publikacích práce českých kolegů necitoval, ovšem těšil se u nich nepochybně zasloužené úctě. Jako důkaz uveďme, že když slavný český chirurg a vlastenec Karel Maydl (1853–1903) v roce 1901 onemocněl zhoubnou arteriosou, volal opakovaně ke svému lůžku vedle českých kolegů J. Thomayera a V. Janovského (1857–1925) i R. Jaksche.⁶¹ Poněkud mne udivilo, že Thomayer se ve svých zápisnicích o Jakschovi zmínil pouze v bezvýznamné poznámce o konání přednášek, ačkoliv spolu museli přicházet do styku nejen na půdě fakultní, ale i u pacientů v soukromé praxi.⁶² Velmi pochvalně se o něm vyjádřil psychiatr V. Vondráček – důvod vyplývá z textu: „*Když mne němečtí profesori navrhovali do Nejvyšší soudní rady, myslím, že autorem návrhu byl starý ušlechtilý Rudolf von Jaksch. Švagr se proti tomu postavil.*“⁶³ Jaksch také úspěšně spolupracoval s řadou českých kolegů např. v organizaci boje proti TBC, nebo s českými rentgenology a radiology. Zvláště si cenil osobnosti chirurga a rentgenologa-radiologa R. Jedličky, jehož posmrtně vzpomenu ve vřelém projevu v roce 1927 na kongresu německých radiologů.⁶⁴

Za zvláštní zmínku stojí Jakschův vztah k Židům. Jak známo, s antisemitismem se setkáváme v Čechách v tomto období poměrně často v různých společenských vrstvách, univerzitní prostředí nevyjímaje. Na Jakschově klinice pracovalo nejméně pět Židů. Zvláštní uznání u této etnické menšiny získal R. Jaksch tím, že jako jediný na fakultě se ujal v roce 1907 školení židovských sester ze sekce péče o nemocné centrálního židovského spolku v Praze (Sektion für Krankenpflege des Centralvereines zur Pflege jüdischen Angelegenheiten). R. Jaksch sdělil v červnu 1907 osobně děkanátu lékařské fakulty, že je ochoten a s radostí uvítá v zájmu moderní péče o nemocné důkladné školení zdravotního personálu, a proto je připraven se svolením děkanátu školit na své klinice od 1. 10. t. r. skupinu židovských kandidátek. Žádost předsedy uvedené sekce však byla v listopadu místodržitelstvím zamítnuta (1. 11.). Spolek podal v prosinci novou žádost (5. 12.), které bylo vyhověno s omezením, že v kurzu smějí být pouze čtyři posluchačky. Kurz zřejmě na Jakschově klinice úspěšně proběhl, protože jsou dochována vřelá blahopřání R. Jakschovi u příležitosti jeho šedesátin (z 22. 6. a 17. 7. 1915), kdy mu představitelé onoho spolku a sekce

⁵⁸ AUK, NLF, Sitzungsprotokolle (dále sborové protokoly NLF) 1903–1914, kart. B 4, schůze prof. sboru 24. 5. 1910. NA, MKV Vídeň 5G Prag, kart. 229, připsal děkana NLF ministerstvu z 25. 5. 1910, koncept odpovědi ministerstva ze 7. 11. 1910.

⁵⁹ NA, MKV Vídeň 5G Prag, kart. 23, přípis Jaksche ministerstvu ze 14. 2. 1916 a 25. 10. 1917.

⁶⁰ AUK, LF NU 1882–1919, kart. 82, XIII, přípis R. Jaksche ministerstvu kultu a vyučování 13. 5. 1903.

⁶¹ Bohuslav Niederle st., *Ze vzpomínek na K. Maydla*, *Rozhledy v chirurgii* 23, 1944, s. 172–174.

⁶² Z 22. 6. 1909–24. 4. 1911, zápis z 3. 3. 1910.

⁶³ Vladimír VONDRAČEK, *Lékař dále vzpomíná*, Praha 1977, s. 89. Emil Švagr byl profesorem chemie na přírodovědecké fakultě.

⁶⁴ ČLČ 66, 1927, s. 1825–1836. O Jakschových stycích s českými kolegy v oblasti rentgenologie a radiologie viz Emilie TĚŠINSKÁ, *Dějiny jaderných oborů v českých zemích (Československu). Data a dokumenty (1896–1945)*, Praha 2010, s. 19, 71, 81, 90, 106, 364, 491.

vyjadřovali „nekonečnou vděčnost jako dlouholetému příznivci a podporovateli“ a znovu děkovali za „dokonalé vyškolení“ židovských sester na jeho klinice.⁶⁵

Uvedli jsme, že R. Jaksch byl uvědomělým občanem rakouského mocnářství. Ale jeho loajálního uznání se dočkala i Československá republika. V roce 1922 prohlásil na schůzi vídeňské společnosti lékařů, že na počátku své kariéry toužil stát se profesorem na vídeňské univerzitě: „Nyní nelituji, že se tak nestalo. Jsem totiž jako chef skvostně vypravené kliniky v Praze v největší míře spokojen, poněvadž česká vláda všem mým přáním směřujícím ke zvelebení kliniky v nejliberálnější míře promptně vyhověla. Vděčně uznávám, že se mi podařilo v zájmu kliniky prosadit vše, co mi bývalá rakouská vláda odepřela, ačkoliv jsem přece byl členem nejvyšší zdravotní rady.“⁶⁶

Jakschovo výrazné německví a občanská loajalita ke státním zřízením, v nichž žil, ho ovšem v období protektorátu dovedla až k věrně službě nacistickému režimu. Pražská německá univerzita byla od 1. 9. 1939 podřízena berlínskému ministerstvu školství a 4. 11. téhož roku slavnostně prohlášena za říšskou univerzitu. Již na sklonku roku 1938 (k 1. 12. 1938) vstupovala první vlna učitelů německé univerzity hromadně do NSDAP, protože členství v této straně se stávalo podmínkou pro získání vedoucího místa. Tento důvod u třiaosmdesátiletého Jaksche nebyl aktuální, nicméně do strany vstoupil v druhé vlně učitelů lékařské fakulty k 1. 4. 1939.⁶⁷ Obával se, že by již na fakultě nemohl přednášet jako emeritus, nebo že bude vystaven pronásledování proto, že na své klinice školil jako jediný židovské sestry? Nacisté si jeho zásluh vědeckých i jeho rozhodného německví velice cenili. K 85. narozeninám byl vyznamenán Goethovou medailí pro umění a vědu udělovanou přímo Hitlerem, kterou nacisté považovali za jakousi svoji Nobelovu cenu.⁶⁸

Ekonomická situace R. Jaksche byla velmi příznivá – i když on sám ji posuzoval k stáru poněkud jinak. Vedle příjmů z akademické činnosti měl také výnosnou praxi, kterou provozoval až do pozdního věku. Oficiálně ji ukončil v roce 1932, ale na své pražské adrese na Fügnerově náměstí byl pacientům zřejmě k dispozici – pokud nebyl na svém venkovském sídle – až do roku 1945. Jeho otec, zmíněný Anton Jaksch, zakoupil totiž již v roce 1856 panství Hracholusky a Dolany na Plzeňsku, které Rudolf zdědil a velmi rád tam pobýval. Rudolfovi sourozenci pak zakupovali některé další statky v okolí.⁶⁹ Nicméně v roce 1928 žádal o zvýšení penze s odůvodněním, že sice vlastní nemovitý majetek, ale ten je v neutěšených finančních poměrech, a proto je odkázán jen na penzi. Profesorský sbor německé fakulty jeho žádost vřele doporučil a od 1. 1. 1930 mu penze byla zvýšena ze 40 308 Kč + 1440 Kč drahotního příspěvku na 66 000 Kč.⁷⁰

Jako asi jediný z učitelů německé lékařské fakulty nebyl R. Jaksch – patrně vzhledem k vysokému věku a nesporným zásluhám o medicínu a zdravotnictví v našich

⁶⁵ NA, ČM 1884–1910, kart. 7514, ob. 1901–1910; SOA Plzeň, pobočka Klatovy, pozůst. R. Jaksche, kart. 23, obálka Korespondence. AUK, Sborové protokoly LF NU 1903–1914, kart. B4, schůze profesorského sboru 13. 6. 1907; NA, ČM 1884–1910, kart. 7514, přípis děkana NLF ČM z 14. 6. 1907, přípis židovského spolku ČM z 5. 12. 1907.

⁶⁶ Jiří SYROVÝ, *Nedostatky klinik Karlovy university v Praze*, Věstník českých lékařů 41, 1928, s. 506.

⁶⁷ Alena MÍŠKOVÁ, *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945*, Praha 2002, s. 244.

⁶⁸ SOA Litoměřice, pobočka Most, fond Říšské místodržitelství Liberec 1938–1945, kart. 4, Hochschulen. Deutsche Universität in Prag; Dr. K. ONDRF. (šifra), *Goethe Medaile für Prof. Dr. R. Jaksch Ritter von Wartenhorst*, *Arztblatt für das Sudetenland* 4, 1941, H. 16, s. 192–193. Za laskavé upozornění na tento materiál a jeho ofotografování děkuji kol. Dr. M. Šimůnkovi Ph.D., který mi poskytl i další cenné informace – např. citace jubilejních článků o R. Jakschovi apod.

⁶⁹ Eberhard JONÁK, *Der landtäfliche Grundbesitz im Königreiche Böhmen*, Prag 1879, s. 74–75.

⁷⁰ AUK, LF NU, Personalía, kart. 43 a, osobní spis R. Jaksche; NA, MŠANO, kart. 1, osobní spis R. Jaksche.

zemích – po květnové revoluci v roce 1945 odsunut. V té době již téměř neviděl a špatně vnímal, starala se o něj jedna z jeho tří dcer – neprovdaná Františka, po určitou dobu za pomoci sestry Marie.⁷¹ Dožíval s nimi ve vyhrazené místnosti na již zkonfiskovaném panství v Hracholuskách. V listopadu 1945 žádala dcera Františka prezidentskou kancelář o „ochranu a penzi z milosti“. Vyřízení žádosti se nedochovalo.⁷² V dizertaci Ch. F. Gleitsmanna je v příloze fotokopie části dopisu R. Jaksche a jeho dvou dcer adresovaného Zemskému národnímu výboru (bez data, zřejmě z léta 1945), v němž žádají, aby směl zůstat v republice do rozhodnutí o jeho žádosti za přiznání státního občanství a ony pak alespoň do 1. 7. 1945. V česky psané žádosti je zdůrazňována Jakschova záslužná činnost pro „veškeré obyvatelstvo“ republiky, neboť „věrně a poctivě pracoval také pro Čechy“. Ovšem tvrzení, že nebyli členy NSDAP, alespoň u R. Jaksche, neplatí. Rovněž dvakrát zdůrazňovaný poukaz na to, že „... byl spřátelen se zesnulým prezidentem Osvoboditelem, jehož byl častým a stálým hostem v Lánech“ a že „MUDr. R. Jaksch a jeho dcera Františka již v důsledku častých osobních styků s prezidentem Osvoboditelem Drem Tomášem G. Masarykem byli příkrě protinacistického smýšlení“, je silně nadsazené. V archivu T. G. Masaryka se nedochovaly žádné důkazy o „častých a stálých“ stycích Jaksche s prezidentem.⁷³ Tato žádost ani její vyřízení jsem v archivu Zemského národního archivu nenalezla.

R. Jaksch zemřel dne 8. 1. 1947 v Hracholuskách a je pochován v kryptě pod kaplí sv. Diviše v této obci.⁷⁴

Kliniky – umístění, vybavení

V tomto oddíle porovnám, v jakých podmínkách uvedení přednostové pracovali. Klinikou E. Maixnera budu srovnávat s klinikou R. Jaksche v letech 1889–1902 (v roce 1902 přešel Maixner, jak uvedeno výše, jako přednosta na I. lékařskou kliniku), Thomayerovu kliniku s Jakschovou pak v letech 1902–1921, tj. do odchodu J. Thomayera na odpočinek.

Hned na tomto místě je třeba znovu připomenout, že umístění všech klinik, jak českých, tak německých ve starém traktu všeobecné nemocnice bylo i v této době více či méně špatné a nevyhovující stoupajícím požadavkům jednotlivých rychle se rozvíjejících lékařských oborů. Dílčích zlepšení dosahovali přednostové úměrně úsilí, které byli ochotni a schopni na zlepšení svých pracovišť vynakládat a díky vstřícnosti úřadů, na které se obraceli.

Stále ještě trvalo rozdělení lůžek většiny pracovišť na tzv. klinická a oddělská, jak to bylo stanoveno při otevření všeobecné nemocnice v roce 1790 (jen nově zakládané kliniky od sklonku 19. století měly už jen lůžka klinická). Profesor – přednosta kliniky i oddělení – si měl vybírat na klinická lůžka z oddělení pacienty vhodné pro výuku mediků. Na klinice s ním pracovali asistenti, na oddělení sekundáři. Na klinická lůžka přispíval

⁷¹ Jaksch se oženil v r. 1892 s Adele Freiin von Härdtl, s níž měl 3 dcery – Marii, Františku (obě zůstaly svobodné) a Gertrudu, provdanou v Praze, a syna Heinricha, studenta práv, který zemřel v r. 1919 na cukrovku, krátce před objevem inzulínu. Viz předchozí poznámku a A. CH. GLEITSMANN, *Der Internist*, s. 38.

⁷² Archiv Kanceláře prezidenta republiky 21878/45.

⁷³ Za hledání údajů o stycích TGM a R. Jaksche jsem zavázána velkým díkem kol. PhDr. Quagliatiové z Masarykova ústavu a Archivu AV ČR. Našla pouze jediný doklad osobního setkání těchto mužů při oficiální audienci 11. 3. 1916.

⁷⁴ Sdělení Obecního úřadu Úlice o místě pohřbení R. Jaksche z 30. 11. 2009. CH. F. GLEITSMANN, *Der Internist*, s. 76–78, napsal, že R. Jaksch byl stížen mrtvicí 28. 12. 1946, ale na úmrtním listu je uvedena jako příčina smrti marasmus senilis.

studijní fond; ředitelům všeobecné nemocnice se tradičně zdálo, že přispívá málo a nemocniční fond na kliniky doplácí. Více či méně klidné či vzrušené řešení těchto ekonomických problémů se táhne dějinami všeobecné nemocnice jako červená nit v podstatě nepřetržitě do dnešních dnů. Rozdíl mezi léčbou pacientů na klinických a odděleňských lůžkách v popisované době již fakticky téměř neexistoval, někteří profesori již mluvili i veřejně o všech lůžkách jako o klinice, za což byli vedením nemocnice kritizováni. Místodržitelský výnos z roku 1897 (16. 4.) stanovil, že každá interní klinika ve všeobecné nemocnici má mít 30 klinických lůžek.⁷⁵

V roce 1890 byla Maixnerova klinika a oddělení již poněkud větší než v roce 1887, kdy se z české propedeutické stala II. lékařskou. Zvýšil se počet klinických lůžek, protože pokoj č. 46 se stal z odděleňského klinickým. Ke klinice byl přidělen pokoj č. 191 v přízemí se 3 lůžky, který sloužil jako izolační pokoj pro všechna oddělení. Počet místností a lůžek Maixnerova oddělení není jasně zachycen ani ve známé publikaci tehdejšího ředitele všeobecné nemocnice Jaroslava Šťastného, který se snažil popsat vedle historie nemocnice i její stav v roce 1890, kdy se slavilo 100 let od jejího otevření. Popisy plánů totiž často nerozlišují pokoje oddělení českých a německých.⁷⁶ Jádrem Maixnerovy kliniky byly po celou dobu její místnosti v prvním patře východního bočního křídla nemocnice. Maixner začínal na klinice nejen bez posluchárny, ale i bez laboratoře, s jedním malým pokojíkem, který sloužil jako knihovna, archiv kliniky i instrumentarium.⁷⁷

Změny v rozmístění klinik v tomto traktu nastaly s výstavbou nových pavilonů v areálu nemocnice. V roce 1890 byl otevřen tzv. izolační či infekční pavilón (kam ale místo infekčních pacientů byly nastěhovány česká a německá gynekologická klinika a česká otiatrická klinika, ač se tomu jejich přednostové bránili). O rok později (1891) byl dokončen pavilón pro českou chirurgickou a dermatovenerologickou kliniku.⁷⁸ V roce 1899 se postupně přestěhovaly do nového tzv. jubilejního pavilónu – o němž se ještě zmíním podrobněji – německé kliniky: II. interní, oční, gynekologická a propedeutická.

Díky těmto přesunům měla druhá česká interní klinika v roce 1902, když ji Maixner předával Thomayerovi, v 1. patře zmíněného křídla dva pokoje pro pacienty a šest malých místností (dvě pracovny, ambulatorium, byt asistenta, „fotografie“, tzn. asi fotolaboratoř, a dormitář sester), ve druhém patře téhož křídla měla tři pokoje pro nemocné a další dva pokoje pro nemocné se nacházely v prvním patře malého domku sousedícího s průčelním křídlem nemocnice. Místnosti v tomto domku byly považovány za obzvláště nevhodné. Bohužel ani oficiální výroční zprávy všeobecné nemocnice za rok 1902 a léta krátce před a po tomto datu neuvádějí počty lůžek na odděleních.⁷⁹ Ačkoliv Maixner věnoval rozšíření kliniky velké úsilí, po celou dobu zde přednášel, aniž měl posluchárnu. Přednášky konal přímo u lůžek pacientů. Zde se prováděly i ambulantní výkony.⁸⁰ Velmi expresivně vzpomínají na tuto dobu např. již zmíněný Artur Eiselt,⁸¹ nebo jeden z dalších přednostů této kliniky, Josef Pelnář. Ten zde „fiskusoval“ ještě v době, kdy klinika neměla vedlejší místnosti. V kumbálku přednosty byla maličká digestoř, kde se konaly klinické chemické

⁷⁵ NA, ČM 1884–1900, kart. 3633 24/17A.

⁷⁶ Jaroslav ŠŤASTNÝ, *Stručný přehled dějin a nynějšího stavu c. kr. všeobecné nemocnice v Praze*, Praha 1891, s. 51–53.

⁷⁷ E. MAIXNER, J. B. Eiselt, *Krátká historie Pražské lékařské fakulty*, ČLČ 41, 1902, s. 1059.

⁷⁸ L. HLAVÁČKOVÁ – P. SVOBODNÝ – J. BRÍZA, *Dějiny*, s. 85–86.

⁷⁹ *Výroční zpráva c. k. všeobecné nemocnice v Praze za rok 1902*, Praha 1904, s. 383–388.

⁸⁰ Viz E. MAIXNER, J. B. Eiselt, s. 1059.

⁸¹ Artur EISELT, *Paměti*, s. 5.

a bakteriologické práce.⁸² Maixner se ovšem snažil i o zásadní vyřešení potřeb své kliniky, které mohlo přinést jen postavení nové budovy. Spolu s německým profesorem chirurgie A. Wölflerem (1850–1917) usilovali o zakoupení Faustova domu, k němuž měl být přistaven objekt pro českou II. interní a německou chirurgickou kliniku, jejichž umístění patřilo ve všeobecné nemocnici k nejhorším. Faustův dům byl sice v roce 1902 zakoupen, ale k výstavbě nové budovy nedošlo, neboť nemocniční fond byl vyčerpán po dokončení jubilejního pavilónu.⁸³

Když v roce 1902 převzal po Maixnerovi kliniku J. Thomayer, okamžitě zahájil akce na zlepšení podmínek k léčení pacientů, výuky i vědecké práce. Již v prvním týdnu svého přednostství (6. 10. 1902) vypracoval elaborát o stavu kliniky, který adresoval přímo vídeňskému ministerstvu kultu a vyučování. Velmi expresivně (nezapřel v sobě spisovatele) líčil nedostatky svého pracoviště, které mělo být vzorem pro budoucí lékaře, ale lépe byla podle něho zařízena nejedna venkovská nemocnice. Klinika postrádala izolační prostory pro nakažlivé pacienty, centrální vytápění i koupelnu. V době, kdy měl podle Thomayera koupelnu už každý moderní byt se třemi pokoji, byla v nemocnici společná koupelna, do níž se museli pacienti z jeho kliniky dopravovat přes velký dvůr. Hydroterapie byla vyloučena, nebyl prostor pro fyzikální terapii, nebyla přípojka na elektrickou centrálu, na níž byla závislá elektroterapie, záchodů byl nedostatek, nebyly ambulantní prostory ani posluchárna a laboratoř, nutné nejen pro vědeckou práci, ale i pro výuku. O dva dny později (8. 10. 1902) poslal Thomayer vlastnoruční přípis místodržitelství, v němž popisoval, že štěnice lezou po stěnách pokojů i za bílého dne a ztrpčují pobyt nemocných, a proto žádal neprodleně olejové nátěry stěn a výměnu podlahy. Tato Thomayerova iniciativa se příliš nezamlouvala ředitelství nemocnice, které již za dva dny (10. 10. 1902) napsalo děkanátu české lékařské fakulty, že Thomayer nemá své požadavky podávat takto přímo. Poté se rozvinula korespondence mezi ředitelstvím nemocnice a místodržitelstvím, z níž je patrné, jak úporně Thomayer musil své požadavky obhajovat a prosazovat. Přirozeně největší problém představovaly finanční otázky. Až počátkem roku 1904 bylo povoleno vybudování posluchárny (v č. 44) a postupně i další adaptace (ambulance, vodoléčba, místnost pro rentgen), když bylo zřejmé, že není možno počítat s výstavbou nové budovy pro tuto kliniku.⁸⁴

Ve výroční zprávě nemocnice za rok 1912 jsou údaje i o počtech lůžek na oddělení, které se zřejmě moc nelišily od roku 1902, kdy Thomayer kliniku převzal. Při normálním stavu jich bylo 63, ve „stavu nouze“ 67.⁸⁵ Po celou dobu svého působení na této klinice se tedy musel Thomayer v podstatě spokojit s rozsahem kliniky, jak mu ji předal v roce 1902 E. Maixner.

Na vybavení klinik a oddělení měli přednostové roční dotace, které se snažili zvýšit žádostmi o dotace mimořádné. Zdůvodňovali je nutností vylepšit vybavení prostor kliniky i oddělení nákupem přístrojů, speciálních pomůcek apod. Přidělování mimořádných dotací ovlivňovala přirozeně řada okolností počínaje problémy národnostními a osobními sympatiemi a antipatiemi konče. Řádné roční dotace byly stejné pro české i německé kliniky. Nezohledňovaly však větší počet studentů na českých klinikách, který vyžadoval samozřejmě větší náklady na učební pomůcky, laboratorní potřeby apod. Na tyto nesrovnalosti česká

⁸² Josef PELNÁŘ, *Prof. Dr. J. Thomayer. Vstupní přednáška 13. 6. 1921*, ČLČ 60, 1921, s. 365.

⁸³ Viz E. MAIXNER, *J. B. Eiselt*, s. 1059.

⁸⁴ NA, ČM 1884–1900, kart. 7546, 24/76/7.

⁸⁵ *Výroční zpráva c.k. všeobecné nemocnice v Praze za léta 1911 a 1912*, Praha 1914, s. 75.

fakulta opakovaně poukazovala, ovšem bez valného efektu, i když navíc připomínala, že má i „povinnost připravit dorost pro druhou českou fakultu lékařskou“.⁸⁶

Finanční nároky na vybavení klinik stoupaly na přelomu 19. a 20. století s rozvojem lékařských a přírodních věd i techniky. K nejnáročnějším přístrojům – vzhledem k pořizovací ceně i provozu – patřily především rentgeny a různé elektroléčebné přístroje.

O objevu paprsků X W. C. Röntgenem v listopadu 1895 přinesl Časopis lékařů českých v únoru následujícího roku skeptickou anonymní informaci: „Mnozí vidí v nálezu tom počátek nové slavné epochy medicíny. Jak dnes nález se jeví, není praktický jeho užitek v medicíně žádný – neříkáme, že snad někdy jakýsi nemůže být.“⁸⁷ Klinici na obou pražských fakultách ovšem epochální význam objevu pochopili velmi rychle – na české to byl především tehdejší asistent chirurgické kliniky Rudolf Jedlička (1869–1926). Ale pořízení přístroje nebyla jednoduchá záležitost zejména z důvodů finančních. Jedlička se snažil získat rentgen úřední cestou už v roce 1896. Když neuspěl, přemluvil přednostu chirurgické kliniky prof. K. Maydla (1853–1903), aby svolil ke koupi rentgenu bez povolení úřadů z vlastních prostředků. Přístroj byl v roce 1897 pro kliniku Jedličkou zakoupen. Ale ještě řadu let se táhla jednání, zda a jak bude cena přístroje (za 4000 zl.) erárem, který byl při jeho nákupu obehán, uhrazena.⁸⁸ Oficiálně se o pořízení rentgenu jednalo v profesorském sboru české lékařské fakulty v únoru 1897 – nevím, zda to bylo před či už po zakoupení rentgenu bez svolení úřadů.⁸⁹ Tento první rentgen byl používán i oběma interními klinikami.⁹⁰ O vlastní rentgen pro interní kliniky se jednalo od roku 1901, kdy o něj žádali společně Maixner s Eislem, protože převážení nemocných pacientů přes dvůr na chirurgickou kliniku ohrožovalo jejich zdraví.⁹¹ V následujícím roce slíbil rentgen českým internám ředitel všeobecné nemocnice, ale na počátku roku 1905 nebyl ještě slib splněn.⁹² Kdy přesně se interní kliniky dočkaly vlastního rentgenu, se zatím nepodařilo přesně zjistit. Z následujícího výkladu je však zřejmé, že v roce 1907 už ho měly.

O tom, jak Maixner a Thomayer žádali o mimořádné dotace pro svá pracoviště, jsme stručně informováni zápisy ze zasedání profesorského sboru a z torzovitě dochovaných materiálů ve fondu Českého místopředsedství v Národním archivu. Akta jejich klinik se v Archivu UK téměř nedochovala. Z těchto zápisů se ovšem mnohdy nedozvíme, zda bylo žádostem vyhověno a na co byly tyto dotace požadovány. Tak víme, že Maixner žádal o mimořádnou dotaci 1000 zl. na konci roku 1890,⁹³ Thomayer v roce 1903 (výše neuvedena),⁹⁴ následujícího roku pak požadoval adresně mimořádnou dotaci 750 K (řádná roční dotace byla tehdy 500 K) na nový kymograf.⁹⁵ Povolení dotace se táhlo, přístroj byl zakoupen až koncem roku 1907.⁹⁶ Spolu s Maixnerem pak žádal Thomayer cca 800 K na opravu rentgenu v roce 1907.⁹⁷ Rovněž společně psali Maixner a Thomayer o mimořádnou dotaci

⁸⁶ Např. Promemoria české fakulty lékařské 12. 12. 1905, v nichž se uvádí, že za posledních 5 let bylo na ČLF vydáno o 699 299 K méně než na NLF. NA, Presidium MKV 1888–1918, kart. 18.

⁸⁷ ČLČ 35, 1896, s. 95.

⁸⁸ Rudolf JEDLIČKA, *Črta z dějin české rentgenologie a radiologie*, ČLČ 65, 1926, s. 917.

⁸⁹ AUK, Sborové protokoly ČLF, kart.1, zápis z 20. 2. 1897.

⁹⁰ Tamtéž, zápis z 13. 1. 1898.

⁹¹ NA, MKV 5G Prag 1889–1918, kart. 226, 1901–1903, žádost z 30. 11. 1901.

⁹² NA, ČM 1884–1900, kart. 7546, 24/76/12, přepis ředitele nemocnice J. Šťastného z 19. 11. 1902. Tamtéž 24/70/75, přepis E. Maixnera ministerstvu kultu a vyučování z 18. 1. 1905.

⁹³ Tamtéž, zápis z 11. 12. 1890.

⁹⁴ Tamtéž, zápis z 26. 2. 1903.

⁹⁵ NA, ČM 1884–1900, kart. 7546, 24/76/12, žádost Thomayera Ministerstvu kultu a vyučování ze 4. 11. 1904.

⁹⁶ Tamtéž, přepis Thomayera místopředsedství z 23. 12. 1907.

⁹⁷ AUK, Sborové protokoly ČLF, kart. 2, zápis z 24. 10. 1907.

na elektrokardiograf v roce 1912.⁹⁸ V roce 1914 žádal Thomayer 120 K na termostat.⁹⁹ V samostatném státi působil Thomayer již jen krátce, ale před odchodem na odpočinek (v červnu 1921) se ještě snažil svoji kliniku zvelebit. Tak v roce 1920 podal tři žádosti: v březnu o povolení 5700 „marků“ (marek?) na koupi mikroskopů, v říjnu pak za povolení 2062 K 50 h. na zakoupení imitace linolea a koberců a 1420 K na zakoupení zástěny k rentgenu.¹⁰⁰

Také profesor R. Jaksch našel II. německou interní kliniku, v jejímž čele stánu 1. 10. 1889, v nepřilíši utěšeném stavu, který detailně popsal v jubilejní univerzitní publikaci.¹⁰¹ Klinika měla tři místnosti v prvním patře východního bočního křídla nemocnice (č. 40, 41, 42) a jednu místnost v prvním patře prvního z domků mezi průčelním křídlem nemocnice a Faustovým domem (č. 199). Po přesunech spojených s postavením nových pavilonů dostal ještě několik dalších místností – v roce 1890 tři další místnosti ve zmíněném domku (č. 200, 204, 208) a v roce 1891 tři pokoje (č. 32, 33, 34) v přízemí onoho východního bočního křídla. Klinice byly vyhrazeny pokoje č. 41, 42 a 33, v ostatních bylo umístěno oddělení. Přesný počet lůžek v tomto oddělení se také nepodařilo zatím zjistit. Jaksch byl jedním z přednostů, který v té době považoval všechna lůžka na svém pracovišti za klinická, což ovšem úřady neakceptovaly.¹⁰² Klinika, kterou převzal, byla dle něho nevhovující a nehygienická, což opravdu byla. Jako posluchárna sloužila místnost č. 41, oddělená jen špinavou záclonou od nemocničních lůžek. Obdobně jako čeští kolegové i Jaksch se snažil hned po převzetí kliniky o odstranění alespoň nejhorších závad. Tak nechal oddělit posluchárnu od lůžek posuvnou dřevěnou stěnou, prostor za pracovním profesorem zařídil jako místnost pro laryngoskopii a v jedné místnosti umístil laboratoř. Jaksch v citované zprávě vyjmenoval podrobně i všechny přístroje, které pro svoji kliniku umístěnou v těchto prostorách vymohl (např. chemické váhy, sfymograf, vzduchovou pumpu, dva kompletní mikroskopy, spektrofotometr, faradimetr, klinickou nemocniční váhu). Jaksch založil po převzetí kliniky i knihovnu, která čítala v roce 1898 již 847 svazků, z toho 12 titulů odborných časopisů. Jakschovo tvrzení, že obsahovala i řadu cenných starých lékařských spisů, je potvrzeno tím, že několik z nich se dochovalo v knihovně Ústavu dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK – např. J. B. Morgagni, *De sedibus et causis morborum*, Lovanii 1767, nebo J. Löw v. Erlsfeld, *Universa medicina practica*, Norimbergae 1723 – jsou opatřeny razítkem K. K. medizinische universität Klinik des Prof. R. Jaksch.

O rentgen žádal pro svou kliniku Jaksch už v roce 1896, kdy posílal požadavky na zařazení své kliniky v novém pavilonu (viz níže), jehož stavba již byla zahájena. Zdůrazňoval „nedozírnou důležitost“ Röntgenova objevu pro vnitřní lékařství i při výuce mediků.¹⁰³ Na zasedání profesorského sboru německé lékařské fakulty žádal o rentgen přednosta chirurgické kliniky A. Wölfler v říjnu 1898, ale již v listopadu následujícího roku se na témže fóru hovořilo o tom, že fakulta bude mít rentgeny dva, jeden na chirurgické klinice a druhý na II. interní klinice v novém pavilonu.¹⁰⁴

⁹⁸ Tamtéž, zápis z 20. 6. 1912.

⁹⁹ Tamtéž, zápis z 12. 3. 1914.

¹⁰⁰ Tamtéž, zápisy z 11. 3. 1920 a 21. 10. 1920.

¹⁰¹ *Die deutsche Karl-Ferdinands Universität in Prag unter der Regierung Seiner Majestät des Kaisers Franz Josef I.*, Prag 1899, s. 271–273.

¹⁰² NA, ČM 1884–1900, kart. 3633, 24/16A/1, Jakschův přípis na MKV z 10. 7. 1894.

¹⁰³ NA, ČM 1884–1900, kart. 3633, 24/17/11, žádost R. Jaksche Ministerstvu kultu a vyučování z 9. 12. 1896.

¹⁰⁴ AUK, Sborové protokoly NLF, zápisy z 20. 10. 1898 a 30. 11. 1899.

Opět přesně nevíme, kdy byly tyto rentgeny na uvedených klinikách instalovány. Došlo k tomu však nejpozději v roce 1900, protože Jaksch měl jeden od počátku v novém pavilónu. Je tedy nesporné, že dva rentgenové přístroje z erárních prostředků měla německá fakulta o řadu let dříve než česká. Další rentgen pak pořídil z vlastních prostředků v roce 1901 pro svoji kliniku profesor A. Pribram (1841–1912), přednosta první německé interní kliniky.¹⁰⁵

Jaksch vyžadoval pro své pracoviště zvláštní dotace tak naléhavě a odůvodňoval je mimořádností vědecké práce, která zde byla konána, tak vehementně, že si – nehladě na svým způsobem výlučné postavení, které na fakultě zaujímal – vysloužil v květnu roku 1899 napomenutí samotného ministerstva kultu a vyučování, které mu prostřednictvím místodržitelství sdělilo, že mu nezvýší dotaci, protože i jiné kliniky vědecky pracují a on zkrátka musí šetřit.¹⁰⁶

Podobně jako čeští kolegové, usiloval Jaksch od počátku o to, aby jeho klinika byla umístěna v nové účelové budově. A v tomto ohledu byl na rozdíl od nich poměrně brzy velmi úspěšný. Nedostatek klinických lůžek ve všeobecné nemocnici bylo nutno zvláště naléhavě řešit po rozdělení fakulty na českou a německou, kdy bylo třeba najít umístění pro české kliniky. V 80. letech 19. století bylo vypracováno několik návrhů na výstavbu nových budov v areálu všeobecné nemocnice, který byl postupně zvětšován vykupováním sousedních soukromých pozemků. Některé plány byly nereálné – např. návrh výstavby 9–12 pavilónů. Nakonec byly vystaveny v 90. letech 19. století pouhé tři nové pavilóny určené nejhůře umístěným klinikám. Jak uvedeno výše, v roce 1890 byl otevřen tzv. infekční pavilón, který ovšem nikdy nesloužil infekčním pacientům, a 1891 byl otevřen pavilón české chirurgické kliniky, do něhož byla přes odpor přednosta této kliniky prof. V. Weisse (1835–1891) umístěna i česká klinika dermatovenerologická. Na výstavbě pavilónu se velmi šetřilo, všichni přednostové chirurgické kliniky se usilovně snažili odstranit alespoň jeho největší nedostatky. Zcela za jiných podmínek byl budován pavilón určený výhradně německým klinikám, o jehož výstavbu i vybavení se nemalou měrou zasloužil právě R. Jaksch. Stavba na svažitém pozemku rovnoběžném s hlavní frontou nemocnice byla zahájena v roce 1896 a dokončena za dva roky. Bylo to v roce 1898, kdy se slavilo 50. výročí panování rakouského císaře, a byl to právě R. Jaksch, který navrhl a prosadil, aby nová budova byla nazývána „*na věčné časy pavilónem císaře Františka Josefa*“. Terén sice nedovoloval, aby byla dostatečně široká tak, aby jednotlivé kliniky zaujímaly vždy celé jedno podlaží, ale to byla její jediná nevýhoda. V tom navíc pomohl výtah, dostatečně prostorný i pro přepravu lůžek. Jádro oční kliniky se nacházelo v přízemí. Jakschova druhá interní klinika měla místnosti ve zvýšeném přízemí a v prvním i druhém patře západního křídla. Ve stejných podlažích východního křídla sídlila gynekologická klinika, nevelká propedeutická klinika zabírala střední část druhého patra. O stavbě a původním vybavení tohoto pavilónu jsme detailně informováni, protože v roce 1900, kdy byl v lednu slavnostně otevřen, vyšla o něm knížka s úvodem hlavního stavitele, inženýra A. Kožíška a s popisy jednotlivých zde umístěných klinik z per jejich přednostů. V knize jsou i plány a 48 dobových fotografií. R. Jaksch byl také organizátorem slavnostního otevření pavilónu a hlavním řečníkem na této slavnosti. Na pavilónu se opravdu nešetřilo (říkalo se mu také Musterpavillon), ovšem za cenu toho, že nemocniční fond se touto stavbou vyčerpal a další výstavba v areálu nemocnice

¹⁰⁵ Tamtéž, 17. 1. 1901. Byl to zřejmě nějaký menší přístroj, stál jen 1030 K.

¹⁰⁶ NA, ČM 1884–1900, kart. 3633, 24/17/10, přípis z 1. 5. 1899.

se na řadu let zastavila.¹⁰⁷ Časopis lékařů českých konstatoval ve zprávě o otevření pavilónu s určitou trpkostí, že „kliniky jsou vesměs moderně, účelně, možno říci s přepychem zařízeny“.¹⁰⁸

R. Jaksch se do nového pavilónu nastěhoval v červenci roku 1899. V lednu téhož roku hovořil o svém pracovišti v novém pavilónu jako o Ústavu klinické medicíny (Institut für klinische Medizin), který by měl být přímo „Musterinstitut“.¹⁰⁹ Počet lůžek jeho kliniky a oddělení se sice nezvětšil (80 + 20 rezervních), ale komfort pacientů i podmínky pro výuku a zejména pro výzkumnou práci se na jeho pracovišti dostaly na tehdy u nás téměř nejvyšší možnou úroveň. Posluchárna pro 120 přítomných, ambulance, izolační pokoje, chemická laboratoř, bakteriologická laboratoř, zvláštní místnosti pro laryngoskopii, mikroskopii, vodoléčbu, elektroléčbu, knihovnu, lékařské pokoje – vše moderně zařízeno a vybaveno. V pavilónu byly umístěny i tzv. dormitoye pro ošetřovatelky, které tehdy ještě ve všeobecné nemocnici spaly často přímo v pokojích pacientů. Jaksch měl pro svoji kliniku přiděleny tři dormitoye.

Nutno říci, že ani poté, co se přestěhoval do nového pavilónu, nepolevil Jaksch v úsilí získávat pro své pracoviště stále lepší a lepší vybavení. Dochovaná akta z kliniky dosvědčují, že neminul rok, aby pro ni nežádal o další a další finanční dotace. Zhodnocení této jeho aktivity by vyžadovalo samostatnou studii. I když se ne vždy dozvíme, zda jeho požadavkům bylo vyhověno, uvedme alespoň pro srovnání, o co žádal v roce 1907, kdy – jak uvedeno výše – Thomayer spolu s Maixnerem požadovali 800 zl. na opravu rentgenu. Jaksch v únoru téhož roku žádal zvýšení roční dotace z 500 K na 1000 K a vedle toho 130 K na pokusná zvířata, 130 K na opravu mikroskopu a 600 K na aparát k určování dusíku. Zatím se nepodařilo zjistit, zda a do jaké míry bylo těmto jeho požadavkům vyhověno.¹¹⁰ V lednu 1908 profesorské kolegium schválilo Jakschovi žádost o nákup druhého rentgenu. Neprodleně zažádal o dotaci ve výši 3844 K 92 h. na jeho nákup, ale nakonec koupil bez schválení přístroj za 5304 K 35 h. V červnu roku 1909 nechal přestěhovat starý rentgen z místnosti č. 15 do místnosti č. 33 a do uvolněné prostory umístit rentgen nový.¹¹¹ Po několik let (do roku 1913) se pak jednalo o tom, jak nový přístroj a s tím spojenou nákladnou elektroinstalaci ve splátkách uhradit. Nicméně Jakschovi i tento mimořádně náročný požadavek prošel, a i v tomto období požadoval vedle něj více méně s úspěchem pro svoji kliniku další mimořádné dotace.

Stejně obtížné jako získat mimořádné dotace na vybavení klinik bylo i zvýšit jejich personální stav – především vymoci nová asistentká¹¹² a sekundářská místa. Maixner se musel do roku 1898 spokojit s jedním asistentem, pak dostal i druhého. Do roku 1902 se na jeho klinice vystřídal celkem sedm asistentů. Thomayer po něm převzal v roce 1902 kliniku se dvěma asistenty, v roce 1904 získal třetího, ovšem nehonorovaného. A tak to zůstalo po celou dobu, kdy stál v čele kliniky. Nehonorovaní asistenti dostávali pouze občasně

¹⁰⁷ Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Z historie „jubilejního pavilónu“ v pražské všeobecné nemocnici*, ČLČ 147, 2008, s. 581–684; Anton KOŽÍŠEK – Wilhelm CZERMAK – Rudolf JAKSCH – Max SAENGER, *Der Kaiser Franz Josef-Pavillon*, Prag 1900.

¹⁰⁸ ČLČ 39, 1900, s. 119.

¹⁰⁹ NA, ČM 1884–1900, kart. 3633, 24/16 A, 1895–1899, žádost Jaksche ze 17. 1. 1899.

¹¹⁰ AUK, NLF, kart. 82, XIII žádosti z 22. 2., 8. 5. a 4. 6. 1907.

¹¹¹ AUK, Sborové protokoly NLF, kart. B 4, zápis z 16. 1. 1908. Tamtéž, kart. 82/XIII, Jakschova žádost z 22. 1. 1908, přípis místopředsedě děkanátu z 25. 4. 1910. Tam i další jednání o splátkách a nových požadavcích Jaksche.

¹¹² Asistenti uváděni v seznamech přednášek české a německé univerzity. Jejich biogramy jsou ve výše citovaných biografických slovnících pro českou a německou lékařskou fakultu.

remunerace. Celkem prošlo jeho klinikou 9 asistentů. Asistentské posty někdy zastávali i habilitovaní soukromí docenti, někdy dokonce i mimořádní profesori. U Thomayera to byl v letech 1905–1906 soukromý docent Josef Pelnář (asistentem zde byl od roku 1903), ale jak napsal ve svých vzpomínkách, „*Thomayer mi naznačil i výslovně oznámil, že myslí, aby docent opustil kliniku, poněvadž by to nedělalo dobrotu, aby docent zůstal klinickým asistentem.*“¹¹³ Pelnář tento názor svého učitele nesdílel, ale kliniku opustit musel. Thomayer zřejmě v pozdějších letech svůj názor na docenty-asistenty změnil, protože E. Sieber u něj takto sloužil od roku 1915 až do roku 1921.

Také R. Jaksch začínal s jedním asistentem, ale druhého měl již od roku 1890. V zimním semestru 1899/1900 jsou uvedeni na jeho klinice jména prvního a druhého asistenta (jejich pořadí bylo důležité – rozlišuje výši funkce) a pak ještě další dvě jména označená pouze asistenti. Avšak již v letním semestru stejného školního roku jsou čtyři jména označena jako 1., 2., 3., 4. asistent. Jaksch si opravdu dovedl vymoci pro svoji kliniku vše, co si přál.

Maixner své asistenty dovedl k habilitaci, až když přešel na první internu. Thomayer habilitoval vedle výše zmíněných dvou (Pelnáře a Siebera) krátce před odchodem na odpočinek (1920) ještě Bohumila Prusika (1886–1964). Nicméně později získali profesorské tituly nejen tito tři jím habilitovaní, ale i další – celkem sedm z devíti jeho asistentů. Jakschovou klinikou prošlo celkem 21 asistentů, osm z nich habilitoval a sedm získalo profesuru.

Na klinikách i odděleních všech tří sledovaných přednostů pracovali i další lékaři, o jejichž počtech máme málo údajů. Na klinikách to byli např. ještě nehotoví lékaři – demonstrátoři, většinou dva, také občas honorovaní nějakou menší částkou. Na odděleních pracovali sekundáři – zaměstnanci placení všeobecnou nemocnicí, ve sledovaném období na interních klinikách po dvou. Z úřední Výroční zprávy c. k. všeobecné nemocnice v Praze za rok 1902 je zřejmé, že profesor Jaksch si počínal svérázně i v tomto ohledu. V kolonce asistenti uvedl čtyři – ale jmenoval osm osob. U rezervního oddělení kliniky napsal „*Službu obstarávají asistenti*“ – tzn., že na oddělení pracovali ne dva, ale čtyři sekundáři.¹¹⁴

Na klinikách pracovali i tzv. volontéři či fiškusové, jak medicí tak i hotoví lékaři, dobrovolníci, kteří se svolením přednosty sbírali na klinice a oddělení odborné zkušenosti. Těch bývalo někdy i několik desítek, jejich počty a jména jsou prakticky nezjistitelná.

Myslím, že tento oddíl můžeme uzavřít konstatováním, že málokterý z Jakschových kolegů – nejen na české, ale i na německé fakultě – byl tak úspěšný jako on v získávání mimořádných dotací z erárních prostředků nejenom na technické, ale i na personální vybavení svého pracoviště.

Učitelé a vědci

Všichni tři přednostové interních klinik měli povinnost přednášet základní systematický přehled vnitřního lékařství. Tuto přednášku nazýval Maixner *Speciální patologie a terapie nemocí vnitřních* a konal ji denně kromě soboty dvě hodiny. Thomayer poněkud pozměnil název na *Klinika nemocí vnitřních* nebo *Klinické výklady o nemocech vnitřních*. Od školního roku 1904/05 byl snížen počet výukových hodin, přednášel jen hodinu a půl

¹¹³ J. PELNĀŘ, *Paměti*, strojopis, s. 32.

¹¹⁴ *Výroční zpráva*, s. 97.

5x týdně – celkem 7,5 hodiny. Obdobně a ve stejném rozsahu přednášel Jaksch *Spezielle Pathologie und Therapie der internen Krankheiten*. Vedle toho ohlašovali přednostové a soukromí docenti specializované přednášky, někdy po řadu let na stejné téma, někdy jen v jednom semestru.

Maixner v době svého působení na druhé klinice nabízel takové přednášky každý semestr, nejčastěji o poklepu a poslechu, někdy např. o chorobách infekčních, srdečních či mozkových. Ačkoliv Maixner nabízel medikům mnoho přednášek nad rámec svých pedagogických povinností, byl pokládán za velmi špatného řečníka a pedagoga. V jubilejních člancích to jeho žáci naznačovali jen velmi jemně, v nepublikovaných pamětech J. Pelnáře – výborného rétora a pedagoga – se dočteme jeho necenzurovaný názor. Na jednom místě přímo uvedl: „*Maixner mne popuzoval svou naprostou neschopností pedagogickou.*“¹¹⁵ Na jiném místě těchto pamětí, při srovnávání Maixnera s Thomayerem, byl ve svém úsudku poněkud mírnější: „*Maixner přednášel méně dobře, neboť byl zarostlý plnovousem, mluvil drobně a nevýrazně, takže bylo těžko nezdržímout anebo dočista neusnout, když seděli studenti tak, že M. na ně neviděl.*“¹¹⁶ Svě názory na zmíněné dva učitele shrnul takto: „... u Thomayera se něco naučím, u Maixnera pak že bych byl samouk do smrti.“¹¹⁷

V. Vondráček byl ve svých pamětech k Maixnerovi shovívavější: „*Jeho přednášky byly po obsahové stránce pěkné, musilo se však sedět v blízkých lavicích.*“ A dále poznamenal: „*Maixner, suchý schizotypní introvert, také založil školu, ale nevypěstoval si oddané žáky, a tak se mu nakonec ukřivdilo...*“¹¹⁸

Na rozdíl od Maixnera byl extrovert Thomayer jako pedagog a přednášející hodnocen velmi vysoko, ačkoliv přednášení zřejmě nepatřilo k jeho oblíbeným činnostem a z jeho zápisků je zřejmé, že s postupujícím věkem ho stále více unavovalo. Důkazem toho je mj. skutečnost, že Thomayer za celé své působení v čele kliniky ohlásil pouze tři přednášky mimo povinné penzum. V letním semestru roku 1906 to byla veřejná přednáška (tzv. publicum) *Rozpravy o nových zjevech literárních z oboru vnitřního lékařství*, v letním semestru roku 1908 opět veřejná přednáška *Jak lze poznati nebezpečí života*. Tuto přednášku ohlásil znovu v letním semestru roku 1914. Účast mediků na přednáškách pokládal však za velmi důležitou a nelibě nesl, když je zanedbávali. Také kritizoval kolegy, kteří se přednáškám dostatečně nevěnovali. Např. o slavném profesorovi gynekologie a porodnictví K. Pawlíkovi (1849–1914) si zapsal že „... nejvyšš nedbale přednášel ... a školu vynechal každou chvíli.“¹¹⁹

Takto vzpomínal na Thomayera-učitele J. Pelnář ve svých nepublikovaných pamětech: „... chodívali jsme na polikliniku k Thomayerovi, kde nás bývalo vřdycky nacpáno, ale Thomayer zase přednášel velmi krásně, dobře vykládal ... Byla nám to celkem nesmírně dobrá škola vědecká.“ A na jiných místech „... stal se mi nejmilejším učitelem...“ a „... jako praktik zázračně na mne působil.“¹²⁰ Pelnář si také poznamenal, jak je Thomayer upozorňoval na nové odborné knihy: „*Vždy občas přinesl novou knihu a upozorňoval nás a zvláště nás měl k tomu, abychom uměli francouzsky a anglicky, hleděl nás bezděčně i výslovně emancipovat z ovládacího duševního vlivu německého.*“¹²¹

¹¹⁵ J. PELNÁŘ, *Paměti*, rukopis, s. 1.

¹¹⁶ Tamtéž, strojopis, s. 10.

¹¹⁷ Tamtéž, rukopis, s. 3.

¹¹⁸ V. VONDRÁČEK, *Lékař vzpomíná*, s. 286.

¹¹⁹ Z 1. 11. 1912–30. 9. 1913, zápis ze 7. a 8. 3. 1913.

¹²⁰ J. PELNÁŘ, *Paměti*, strojopis, s. 9 a s. 26; tamtéž, rukopis, s. 2 a 3.

¹²¹ Tamtéž, strojopis, s. 26.

Ve své vstupní přednášce, když přebíral v roce 1921 kliniku po svém učiteli, se Pelnář znovu zabýval jeho pedagogickým umem: „*Thomayer uměl vyličít klinický obraz tak určitě a při tom tak jednoduše, že to připomíná Alšovy kresby ... Thomayer doplňoval svou práci vědeckou vlivem na své okolí maje kolem sebe rušnou vědeckou školu ... a školu svou si připravoval neobyčejnou dovedností učitelenskou.*“¹²²

Také profesor Vondráček nešetří chválou nad Thomayerem řečníkem a pedagogem: „*Thomayer přednášel znamenitě. Mluvil hlasitě, výrazně, živě, nepřiliš rychle, občas prohodil vtip, vyprávěl nějaký svůj zážitek či anekdotu. Měl svá charakteristická úsloví, která si posluchači léta pamatovali.*“¹²³

Thomayerovi žáci shodně vzpomínají také na to, jak se jim věnoval i na společných, jím organizovaných výletech, kdy je udivoval znalostmi přírodovědnými, historickými a literárními, a tím je nutil rozšiřovat si obzory i v těchto oblastech.¹²⁴

O řečníku a pedagogu R. Jakschovi jsem dosud nenalezla nepublikovaná svědectví, která bývají nejuvěrnější. V jubilejních článcích je samozřejmě chválen i v tomto ohledu. Např. jeden z jeho žáků, prof. K. Walko, obdivoval Jakschovu skvělou výmluvnost a temperament „*mit köstlichem Humor*“.¹²⁵ Jinde se dočteme, že jeho přednášky byly „*klar, knapp*“, výborné zvláště pro budoucí praktiky. Byl učitelem přísným, ale oblíbeným, uměl vytvořit svoji školu, jeho žáci se výborně uplatňovali doma i v zahraničí, neschopné spolupracovníky neváhal vyhodit.¹²⁶

Je nepochybné, že na rozdíl od Thomayera byl R. Jaksch mimořádně horlivým přednášejícím, a to až do velmi vysokého věku. V jednom semestru nabídl vedle povinných třeba i tři specializované přednášky. Nejčastějším tématem těchto specializovaných přednášek byla problematika TBC – medicínská i sociální, poklep a poslech, klinická praxe. Přednášky o TBC ohlašoval – jak uvedeno výše – jako emeritus až do zimního semestru roku 1943 (to mu bylo 88 let). Řečnil zřejmě rád a dobře i při různých jiných příležitostech plynoucích mj. z jeho funkcí akademických a vědeckých.

Ve všech příležitostných studiích je hodnocena vědecká činnost každého z tří přednostů velmi vysoko, je jim připisována řada priorit, někdy se v české i německé literatuře uvádějí i eponyma – jejich jména spojená s nějakým objevem.¹²⁷ Začneme publikační činností.

Maixner publikoval od roku 1873 do roku 1902, kdy opustil druhou lékařskou kliniku, 36 českých časopiseckých studií (převážně v ČLČ) a 14 německých, v době přednostenství I. lékařské kliniky k nim přibylo asi dvacet dalších, s jednou výjimkou českých.¹²⁸ V letech 1887–1895 vyšla v Praze ve čtyřech dílech jeho základní práce *Příruční kniha speciální*

¹²² Josef PELNÁŘ, *Prof. Dr. J. Thomayer*, ČLČ 60, 1921, s. 371.

¹²³ V. VONDRÁČEK, *Lékař vzpomíná*, s. 284.

¹²⁴ Viz příspěvky v ČLČ 64, 1927, publikované po smrti J. Thomayera na s. 1626–1715, i rukopisné paměti J. Pelnáře.

¹²⁵ Karl WALKO, *Prof. Dr. R. Jaksch von Wartenhorst zu seinem 70. Geburtstag*, Medizinische Klinik 21, 1925, s. 4.

¹²⁶ M. JANTSCH, *R. Jaksch von Wartenhorst*, Wiener klinische Wochenschrift 67, 1955, s. 1–3.

¹²⁷ Kolega MUDr. P. Čech, který se zabývá lékařskými eponymy, byl tak laskav, že pro mne udělal rešerši v devíti publikacích, v nichž hledal eponyma spojená s R. Jakschem a J. Thomayerem. V pěti z nich nalezl Jakschovo jméno v souvislosti s jeho objevem pseudoleukemické anemie u dětí, osm z nich ho uvádí v souvislosti s jeho originálními chemickými reakcemi. Thomayerovo jméno se v nich vyskytuje čtyřikrát v souvislosti s peritonitidou a dvakrát s jeho hmaty testujícími páteř. Za vyhledání těchto informací kol. Čechovi mnohokrát děkuji. V publikaci B. G. FIRKIN – J. A. WHITWORTH, *Dictionary Medical Eponyms*, New York – London 1996, 2. vyd., jsem nenalezla ani Thomayera ani Jaksche.

¹²⁸ Friedrich WERSTLER, *Personalbibliographien von Professoren und Dozenten der Medizinischen Fakultät zu Prag im ungefähren Zeitraum von 1853–1880*, Diss. Erlangen – Nürnberg 1972, s. 149–158. Bibliografie není ovšem úplná.

patologie a therapie vnitřních nemocí, první česká učebnice vnitřního lékařství.¹²⁹ Druhého vydání se dočkala v roce 1912 jen část o nemocech srdce a cév, velmi rozšířená, považovaná za naši první moderní učebnici kardiologie. V úvodu k prvému vydání se dočteme, že základem práce jsou systematické přednášky z vnitřního lékařství z let 1880–1886. Zdůvodnil zde také určitou nerovnoměrnost v pojednáních o jednotlivých chorobách a připomněl, že vedle svých zkušeností využil nové literatury francouzské, anglické a německé (uvedeno v tomto pořadí). Knihu určil posluchačům i kolegům. V prvním i druhém vydání uvádí občas v textu jména jak historických, tak současných kolegů, kteří se zabývali pojednávaným problémem, ale blíže je necituje. V druhém vydání je už věcný a jmenný rejstřík, který nám naznačí okruh autorů, z nichž čerpal. Na Thomayera se odvolal šestkrát, na R. Jaksche ani jednou, pouze dvakrát na jeho otce, Antona Jaksche. Ve druhém vydání je obsáhlý, devítistránkový historický úvod. Obě vydání jsou bez obrázků.

Vedle této monografie se zvláště cení některé Maixnerovy prioritní práce, např. o jaterní cirhóze, o nemocech hrtanu (položil základy k laryngologickému ústavu) a o tuberkulóze. Thomayer sice oceňoval Maixnerovu publikační činnost, ale jeho shrnující úvaha je vůči němu dosti zdrženlivá: „Z předchozího vysvítá, že Maixner nebyl mužem, jenž by razil vědě naši nové, do té doby neznámé směry ... Ale Maixner byl muž mravenčí pile a veliké energie.“¹³⁰

Je s podivem, že se J. Thomayer dosud nedočkal celkové bibliografie, a to ani od někoho z jeho oddaných žáků, kteří o něm uveřejnili obsáhlé nekrology. Významu prezentování pracovních výsledků tiskem si byl totiž Thomayer vědom jako snad nikdo z jeho kolegů a publikace svých žáků i kolegů soustavně sledoval. Brzy po aktivování české lékařské fakulty inicioval Thomayer spolu se svým kolegou a tehdy přítelem, o dva roky mladším patologem Jaroslavem Hlavou (1855–1924) vydávání vědeckého tiskového orgánu české fakulty, Sborníku lékařského (několik let vycházel pod názvem Sborník klinický). První sešit vyšel v roce 1885, r. 1887 byly svázaný první čtyři sešity a společně vydány jako první svazek tohoto periodika. Vychází dodnes jako vědecké periodikum 1. lékařské fakulty UK, od roku 2004 anglicky pod názvem Prague Medical Report.¹³¹ Svou nechuť k „druhému zemskému jazyku“ vyjádřili redaktoři Sborníku tím, že resumé byla francouzská. V roce 1888 pak založil Thomayer Sbírkou přednášek a rozprav z oboru lékařského, v níž vycházely rozsáhlejší studie či nevelké monografie. Do roku 1902 zredigoval sám 100 prvních čísel.¹³² Její vydávání pod poněkud obměněnými názvy (např. Thomayerova sbírka) pokračovalo až do devadesátých let minulého století (poslední číslo 515 vyšlo v roce 1991).

Úplná, komentovaná bibliografie Thomayera vyšla v roce 1901, poté jsou celkem dobře podchyceny jeho práce do roku 1913.¹³³ Když J. Pelnář přebíral v roce 1921 Thomayerovu kliniku, shrnul v nástupní řeči jeho nejdůležitější publikace do tematických celků, nejmladší časopisecký příspěvek jím uvedený byl z roku 1914.¹³⁴ Tak lze uvést, že od roku 1878

¹²⁹ První pokus o české kompendium *Odborná patologie a terapie* učinil učitel Maixnera i Thomayera B. Eiselt, který je začal vydávat v sešitech od roku 1878. K spoluautorství pozval široký okruh lékařů, úroveň jednotlivých statí byla proto velmi různá, mnohdy nevalná. Do roku 1889 vyšlo pět dílů, šestý nebyl dokončen.

¹³⁰ ČLČ 59, 1920, s. 710.

¹³¹ Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *K výročí sborníku lékařského*, Sborník lékařský 89, 1987, č. 10, s. 314–320; TÁŽ, *120 nebo 122 let od založení Sborníku lékařského?*, Forum 1, 2007, s. 52.

¹³² Ladislav SYLLABA, *Thomayer. Spolek českých lékařů a lékařský tisk český*, ČLČ 66, 1927, s. 1693.

¹³³ Ladislav SYLLABA (ed.), *Thomayerův sborník učitelů svému na počest XXV. ročníce jeho doktorátu*, Praha 1901, s. 1–21; Michal NAVRÁTIL, *Almanach českých lékařů*, Praha 1913, s. 328–331.

¹³⁴ Josef PELNÁŘ, *Profesor Thomayer*, ČLČ 60, 1921, s. 365–372.

do roku 1914 uveřejnil Thomayer přes sto studií (z toho necelých deset německých – hlavně to jsou zprávy do ročenky vydávané pražskou všeobecnou nemocnicí, které vyšly většinou před rozdělením fakulty na českou a německou). Jeho kolega, lékař a spisovatel MUDr. Fr. Skácelík, uvedl v posmrtné vzpomínce na Thomayera, že uveřejnil celkem 150 odborných prací – monografických i časopiseckých.¹³⁵

Podle Thomayerových deníkových zápisků se zdá, že v posledních letech monarchie a prvních letech v samostatném státě se věnoval zejména přepracovávání a doplňování svého hlavního díla *Pathologie a therapie nemocí vnitřních*, jehož první vydání vyšlo v Praze v roce 1893, a poté ještě čtyřikrát, a to v letech 1897, 1909, 1921 a 1923. Čeští medicí a lékaři dostali tedy nedlouho po učebnici Maixnerové novou učebnici vnitřního lékařství. Je zajímavé přečíst si úvody k jednotlivým vydáním. Ve všech Thomayer děkuje jedinému spoluautorovi, pozdějšímu profesorovi sexuální patologie Ferdinandu Pečírkovi (1859–1922), kterému svědčil stať o příjici (zemřel v lednu 1922, ale ještě stačil zrevidovat svoji kapitolu do 5. vydání) a svému asistentu z polikliniky Odolenu Kodymovi (1863–1934), který mu sestavoval věcné rejstříky. V prvé předmluvě Thomayer zdůrazňuje, podobně jako Maixner, že mnohdy využíval cizích prací, „*nejednu kapitolu však nucen jsem byl sepsati samostatně, poněvadž dosavadní popisy a třídění nezdály se mi býti dostatečnými. Takovými samostatnými popisy jsou statě o zánětu nervů mnohých, arteriosklerose, asthmatu atd.*“ Zdůrazňuje nevděčnost psaní podobných kompendií „... *pro to, že dílo podobné neplatí – zejména ovšem u lidí, kteří sami ničeho nepracují – za žádnou práci vědeckou.*“ Ve druhém a dalších vydáních si Thomayer v předmluvách stěžoval, že jeho práce, ač rychle rozebraná (u posledního vydání uvedl: „*Jest tedy kniha má nejrozšířenější českou knihou lékařskou...*“), nebyla oceňována v periodickém tisku. Ve třetím a dalších vydáních jsou již v knize obrázky. Odkazy na literaturu jsou ještě hůře vysledovatelné než u Maixnera, není autorský rejstřík. Při prolísování jsem došla k názoru, že jmenovitě připomíná své předchůdce a současníky ještě méně než Maixner. V Ústavu dějin lékařství a cizích jazyků je dochován exemplář třetího vydání této Thomayerovy knihy s vlastnoručním věnováním autora: „*Milému příteli prof. Dr. E. Maixnerovi autor 9. 1.(?) 1909.*“ Z opakovaně citovaných Thomayerových zápisníků ovšem vyplývá, že oslovení „milému příteli“ nutno brát jako určitou společenskou přetvářku.¹³⁶ Maixner Thomayerovu práci velmi podrobně prostudoval, zmíněný exemplář je hustě podtrhán a doplněn četnými poznámkami.

Z Thomayerových monografických prací bývá vedle tohoto díla připomínán ještě jeho velmi oblíbený a rozšířený *Úvod do drobné praxe lékařské*, který vydal v Praze v roce 1886 na základě svých docentských přednášek na české fakultní poliklinice. Druhé, rozšířené vydání vyšlo v roce 1900. Tuto příručku velmi oceňoval i profesor Vondráček: „*Jeho Úvod do drobné praxe lékařské byla pro praktika užasná příručka, obsahovala hodnocení symptomů a diferencní diagnostiku ... Bylo to tehdy znamenité diagnostické vodítko.*“¹³⁷

Thomayer se zabýval vnitřním lékařstvím v celé jeho šíři, ale zvláště ho zajímaly choroby neurologické, o nichž také nejvíce publikoval. Bývá proto nazýván prvním naším neurologem. K zájmu o rodící se nový specializovaný obor ho přivedl inspirativní studijní pobyt v Paříži u světového zakladatele tohoto oboru Jeana M. Charcota (1825–1893). Uvádí se, že byl jedním z prvních stoupenců bakteriologie u nás. Thomayerovy zásluhy

¹³⁵ František SKÁCELÍK, *Josef Thomayer zemřel*, ČLČ 66, 1927, s. 711, přetisk z Lidových novin 18. 10. 1927.

¹³⁶ L. HLAVÁČKOVÁ, *Kolegové profesora J. Thomayera*, s. 180–181.

¹³⁷ V. VONDRÁČEK, *Lékař vzpomíná*, s. 285.

o neurologii ocenil ve svých pamětech i V. Vondráček,¹³⁸ poněkud zdrženlivěji hodnotil jeho přístup k některým moderním vyšetřovacím metodám: „*Thomayer měl dost svérázné názory. S oblibou ukazoval svůj plesimetr a říkal, že je jeho rentgen, lepší než skutečný. Ani chemickému vyšetření příliš nevěřil, ale nebránil jeho rozvoji.*“¹³⁹

S Thomayerovým jménem je v českých publikacích spojována řada priorit a objevů, např. Thomayerův příznak – distribuce poklepu při rakovinném a tuberkulózním zánětu pobříšnice (1883), syndrom mostu Varlova (1884, 1910), sdružené pohyby u zdravého hochy a jejich výklad (1887), zpětné proudění krve v žilách a vysvětlování retrogradních embolů tímto zpětným prouděním (1889), syndrom obrny VI. kořene míšního – Thomayerův syndrom obrny kořenové (1889), obraz nevyvinuté osteomalacie (1890), neuralgie pleteně pažní při hrotové tuberkulóze plicní (1891), subchordální zduření sliznice hrtanové při štěkavém kašli (1894), souvislost některých snů s epilepsií (1895, 1897), ráz chůze u některých forem paralysis agitans (1902), obrny dnavé (1907), projevy kolísavosti kardiovaskulární u neurastenie (1907). I jeho žáci si ovšem byli vědomi toho, že obdivovaný učitel nesprávně odsuzoval některé chirurgické postupy – známý je jeho odpor k operacím slepého střeva, který můžeme sledovat v jeho břitké výměně názorů s chirurgem Otakarem Kukulou (1867–1925).¹⁴⁰

Většina současníků, kolegů a žáků hodnotila Maixnera i Thomayera na základě jejich publikací jako vědce velmi vysoko – většinou se shodovali v názoru, že kdyby publikovali německy, dosáhli by světového uznání. Tak např. internista prof. Miloš Netoušek (1889–1968) napsal o Maixnerově práci o krvácivé odrůdě jaterní cirhózy, že „... by byla nepochybně vešla do světového písemnictví, kdyby byl Maixner věc publikoval německy, což neučinil.“¹⁴¹

To, že ani Thomayer nepronikl do světové odborné špičky, přičítali někteří také okolnosti, že příliš dlouho čekal na vlastní kliniku. Byl to i názor prof. Ladislava Syllaby (1868–1930): „... kdyby byl dále nebyl vytržen z klinického ovzduší a přesazen na dlouhá léta v ‚suchý úhor‘ polikliniky, ve vědeckém prostředí velkého národa, byl by vyrostl ve vědeckou osobnost vůdčího světového významu.“ Ovšem o několik řádek níže hodnotí Syllaba Thomayerovu poliklinickou éru velmi vysoko: „... jak uměl využítkovati poliklinický materiál k účelům badacím i vyučovacím. Na poliklinice vytvořil Thomayer vědecké středisko svého druhu jediné...“¹⁴² Podobně ostatně vzpomínal na Thomayerovo poliklinické působení i J. Pelnář, jak jsem uvedla výše.

Jiný Thomayerův žák, internista prof. Rudolf Vanýsek (1876–1957), připomněl, jaký postoj zaujímal k publikování v češtině sám Thomayer: „*Své vědecké práce, jichž řada je dlouhá, publikoval jen česky, nikdy se nesnažil, aby jeho práce pronikla do cizí literatury, a tvrdil, že důležitý objev, např. metoda snadno a lacině rozloučiti vodu v prvky, nezůstane světu ukryt ani v české vědecké literatuře.*“¹⁴³ Tato Thomayerova víra byla ovšem příliš optimistická.

Také Pelnář vyjádřil přesvědčení, že „*kdyby byl býval Thomayer německým autorem, četli bychom jistě o celé řadě Thomayerových příznaků, Thomayerových method*

¹³⁸ V. VONDRÁČEK, *Lékař dále vzpomíná*, s. 170.

¹³⁹ V. VONDRÁČEK, *Lékař vzpomíná*, s. 285.

¹⁴⁰ Podrobněji o tom viz L. HLAVÁČKOVÁ, *Kolegové profesora J. Thomayera*, s. 182.

¹⁴¹ Miloš NETOUŠEK, *Vědecký profil prof. Maixnera*, ČLČ 86, 1947, s. 1420.

¹⁴² Ladislav SYLLABA, *Profesor Josef Thomayer nám odešel*, ČLČ 66, 1927, s. 1626.

¹⁴³ Rudolf VANÝSEK, *Za profesorem J. Thomayerem*, ČLČ 66, 1927, s. 1708.

vyšetřovacích.“¹⁴⁴ A v duchu cílů našich obrozeneckých generací vyzdvihl, že: „*Thomayer opouštíje universitu může spokojeně přehlédnouti svou činnost: Vidí v dálce idylické pokusy odloučiti se od německého kulturního prostředí a při odchodu samostatný vědecký život, rašící na třech fakultách, ve spolcích českých, moravských, slovenských lékařů...*“¹⁴⁵

V historii ovšem neuznáváme kondicionální úvahy, a tak nelze s jistotou říci, že kdyby Maixner a Thomayer publikovali německy, byli by světoví. Ostatně, můžeme také namítnout, měli-li zábrany publikovat německy, mohli proniknout do světové vědy publikacemi francouzskými či anglickými. Někteří jejich kolegové nebyli tak rigorózní v užívání češtiny v odborných publikacích – jmenujme např. chirurga Maydla, gynekologa a porodníka K. Pawlíka či dermatovenerologa V. Janovského.¹⁴⁶ Také Thomayerův nejoblíbenější žák, J. Pelnář, publikoval svoji významnou monografii *Třes* (1912) i německy (*Das Zittern*, Berlin 1913). Zatím jsem nenalezla zprávu o tom, zda a jak Thomayer Pelnářův krok do světového písemnictví prostřednictvím němčiny komentoval.

Ani R. Jaksch se dosud nedočkal úplné bibliografie. Jedna z roku 1968 zachycuje léta 1880–1928 a obnáší 210 citací.¹⁴⁷ Jeden z Jakschových žáků, K. Walko, napsal však v roce 1925, že Jaksch je autorem téměř 500 prací.¹⁴⁸ Walkův údaj je patrně správnější. Na počátku vědecké dráhy přitahovaly Jaksche nejvíce problémy lékařsko-chemické (peptonurie, propeptonurie, acetonurie, acetonämie, klinické zkoumání moči aj.). Během svého působení ve Štýrském Hradci se logicky zabýval především tématy pediatrickými (ve své době nesla jeho jméno anémia pseudoleucaemica infantum, jím popsána v roce 1889). Poté se opět vrátil ke své oblíbené lékařské chemii. Jeho mimořádná otevřenost vůči novým objevům ho pak přivedla např. ke studiu problému tuberkulózy ve spojení s Kochovým objevem bacilu TBC v roce 1882 a k využití objevu W. C. Röntgena (1895) v diagnostice i terapii interních chorob. Jako první např. upozornil na škodlivé působení rentgenových paprsků na krevtvorbu při terapeutickém ozařování. V roce 1905 navrhl s německým fyzikem Friedrichem Dessauerem (1881–1963) jednu z prvních ochranných pomůcek při RTG ozařování (tzv. Jakschischer Silberfilter – Jakschův stříbrný filtr).¹⁴⁹

Třeba se zmínit alespoň o Jakschově nejvýznamnější monografii. V pouhých 32 letech vydal téměř čtyřsetstránkovou knihu *Klinische Diagnostik innerer Krankheiten mittels bakteriologischer, chemischer und mikroskopischer Untersuchungsmethoden* (Wien 1887), která mu naráz získala respekt vědeckého světa originální volbou tématu i jeho moderním zpracováním. Již za dva roky vyšlo druhé vydání, z kterého byl pořízen i první anglický překlad. Německy vyšla kniha ještě čtyřikrát (šesté vydání 1907, anglicky ještě třikrát, třetí vydání – 1892 – bylo přeloženo i do ruštiny, vyšla také ve francouzštině, španělštině, italštině a maďarštině). Podobně jako výše uvedená kompendia Maixnera a Thomayera, i pro první vydání tohoto díla byly základem Jakschovy přednášky na vídeňské lékařské fakultě v zimních semestrech let 1883–1885. Také Jaksch doufal, že knihu ocení jak medicí

¹⁴⁴ Josef PELNÁŘ, *Profesor Dr. J. Thomayer*, ČLČ 60, 1921, s. 371.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 371–372.

¹⁴⁶ Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Čeština v medicíně a na pražské lékařské fakultě (1784–1918)*, *Práce z dějin vědy a techniky* 11, Praha 2003, s. 327–344, zvl. s. 339–340.

¹⁴⁷ Adibert SCHIEBER, *Die Personalbibliographien der Professoren und Dozenten der Chirurgie und innerer Medizin an der Medizinischen Fakultät der Karl-Ferdinands-Universität in Prag im ungefähren Zeitraum von 1880–1900*, dizertace Erlangen – Nürnberg 1968, s. 92–115.

¹⁴⁸ Karl WALKO, *Herrn Prof. Dr. R. Jaksch von Wartenhorst zum 70. Geburtstage*, *Medizinische Klinik* 21, 1925, s. 3–4.

¹⁴⁹ CH. F. GLEITSMANN, *Der Internist*, s. 45–46.

tak i lékaři – terénní i nemocniční. Z předmluv k jednotlivým vydáním vyplývá, že každé další doplňoval Jaksch novým ověřováním popisovaných výzkumných metod, aktuálními klinickými poznatky i novou literaturou. Byla to nepochybně kniha, která se zařadila mezi klasická díla světové vědecké lékařské literatury a udávala po léta směr vývoje klinické diagnostiky. Také po stránce formální to byla již moderní publikace s obrázky, na svou dobu neobvykle spolehlivými citacemi pod čarou a rozsáhlým věcným rejstříkem. Odkazy na české autory jsem nenalezla, ačkoliv v knihovně Ústavu dějin lékařství a cizích jazyků je dochován např. exemplář *Patologické anatomie a bakteriologie* od J. Hlavy a O. Obrzuta (Praha 1894), opatřený Jakschovou vlastnickou poznámkou. Na rozdíl od Thomayera Jaksch uvádí, že jeho práce se dočkala pozornosti v tisku.

Druhá nejrozsáhlejší práce R. Jaksche je kapitola *Die Vergiftungen* v prvním svazku velkého mnohasvazkového kolektivního díla redigovaného jeho učitelem H. Nothnagel – *Spezielle Pathologie und Therapie*. Poprvé vyšla ve Vídni v roce 1894, podruhé ve spoluautorství s Antonem Ghonem (1866–1936, profesor patologické anatomie na pražské německé fakultě) v roce 1910.

Posouzení vědecké úrovně a srovnání prací – především uvedených kompendií – Maixnera, Thomayera a Jaksche čeká na příslušné odborníky-lékaře.

Zde mohu pouze shrnout některá fakta. Co do počtu publikovaných odborných prací byl nejpilnější Jaksch. (Thomayer ovšem za sebou nechal i rozsáhlé dílo beletristické.) Jen jedna část Maixnerovy největší práce *Příruční kniha speciální pathologie a terapie* se dočkala druhého vydání. Thomayer se pěti vydáními své *Pathologie a terapie nemocí vnitřních* přiblížil na dosah šesti německým vydáním Jakschovy práce – ovšem ta díky překladům do řady cizích jazyků pronikla bez nadsázky do celého světa.

Závěr

Pokusme se srovnat význam působení tří sledovaných proslulých představitelů vnitřního lékařství v čele české a německé druhé lékařské kliniky pražské univerzity. Každý vysokoškolský učitel a přednosta kliniky či ústavu musí zastávat tři velmi náročné funkce: „manažera“, pedagoga a vědce. Ne každý je nadán potřebnými schopnostmi, aby je zastával na adekvátní úrovni.

První funkce vyžaduje především, aby přednosta zabezpečoval dobré pracovní podmínky všem kategoriím zaměstnanců svého pracoviště. Z toho, co jsem uvedla v oddílu o klinikách, je zřejmé, že podmínky k plnění této funkce byly velmi nerovné. V četnosti a naléhavosti požadavků zasílaných na příslušná místa si zejména připsy Thomayera nezdají s Jakschovými, ovšem v jejich plnění je zřejmá preference kliniky německé před českou. Dílčí stavební úpravy české kliniky a jejího vybavení jí nemohly ani zdaleka přiblížit Jakschově klinice v „Musterpavillonu“.

Zastávám názor, že stejně jako básníci se rodí i pedagogové. Samozřejmě úsilím a prací se zvyšují pedagogické dovednosti i těch, kteří se s nimi nenarodí, ale sotva mohou dosáhnout úrovně oněch rozených pedagogů. Víme, že Maixner rozhodně oním rozeným pedagogem nebyl a svým dvěma zmíněným kolegům se nevyrovnal ani po letech učitelské dráhy. Těžko však rozhodnout, zda byl lepším pedagogem Thomayer či Jaksch. Možná, že Jaksch byl ještě lepším řečníkem než Thomayer a nepochybně raději než Thomayer řečnil

na veřejnosti, ale nedostatek původních pramenů k jeho pedagogickým schopnostem nám neumožňuje je objektivně posoudit, v jubilejních člancích je většinou méně objektivita. Excelentní řečník ovšem nemusí být dobrým učitelem. Thomayer po mém soudu patřil k rozeným pedagogům, i když z jeho deníkových zápisů vyplývá, že na rozdíl od Jaksche ho s postupujícím stářím a zdravotními obtížemi učitelská role čím dál tím více unavovala a místo radosti a uspokojení mu přinášela pouze únavu a pocit nepříjemné povinnosti.

I jako historička, nikoliv lékařka, snad mohu vyslovit názor, že vědecky nejprogresivnější a nejuspěšnější byl z uvedené trojice nesporně Jaksch, a to nejen proto, že publikoval německy a v dalších cizích jazycích. Maixner a Thomayer se svým důsledným publikováním v češtině odsoudili k naplnění pravdivosti bonmotu, který vyslovil profesor J. Charvát v dobách monarchie, ale jeho platnost je v podstatě trvalá: „*Bohemica non leguntur, si leguntur non citantur.*“¹⁵⁰

Zbývá si položit otázku, jak se druhá česká a německá klinika, respektive její pracovníci vzájemně znali, případně spolupracovali. Odpověď může přispět k objasnění dnes často uváděné teorie, že soužití dvou, respektive tří etnik (českého, německého a židovského) na našem území bylo velmi inspirující a plodné. Tuto otázku jsem si položila, když jsem srovnávala českou a německou psychiatrickou kliniku. Zcela jsem dala za pravdu prof. V. Vondráčkovi, který napsal: „*Nutno si položit otázku, jaký význam měla německá psychiatrická klinika pro vývoj české psychiatrie. Nutno bohužel odpovědět, že téměř stejný, jako kterákoliv jiná klinika v kterémkoliv jiném státě. Působila jen svými pracemi, které si čeští lékaři přečetli. Styk vědecký byl nepatrný.*...“¹⁵¹ K obdobnému závěru jsem došla i v případě druhé české a německé kliniky.

LUDMILA HLAVÁČKOVÁ

Zweite tschechische und deutsche medizinische Klinik unter den Vorständen E. Maixner, J. Thomayer und R. Jaksch

ZUSAMMENFASSUNG

Das Ziel der Studie ist es, einen Vergleich zwischen der zweiten tschechischen und der deutschen medizinischen – d.h. internen – Klinik gegen Ende des 19. Jhs und im ersten Viertel des 20. Jhs zu machen. Damals waren in der Führung der Kliniken drei bedeutende Persönlichkeiten – an der tschechischen E. Maixner und J. Thomayer und R. Jaksch an der deutschen. Die Studie stützt sich vor allem an amtlichen sowie privaten Archivquellen. Die einleitenden Kapitel bieten einen kurzen Überblick der Geschichte der internen Kliniken der Prager medizinischen Fakultät seit der Ansiedlung im Prager Allgemeinen Krankenhaus im Schuljahr 1791/92 bis zur Teilung der Fakultät in eine tschechische und eine deutsche im Schuljahr 1883/84 sowie über die Geschehnisse während der Teilung und später in 1883–1887.

Dann folgt das Kapitel über das Leben dreier genannten Vorstände, wo ihr menschliches und berufliches Profil vorgestellt wird (das Milieu, dem sie entstammten, akademische Laufbahn, Teilnahme am gesellschaftlichen und kulturellen Leben, politische Gesinnung usw.). Das Kapitel über die Unterbringung und Ausstattung der Kliniken dokumentiert, dass die tschechische Klinik – vor allem nachdem die deutsche 1899 in den Neubau des Jubiläums- oder deutschen Pavillons am Gelände des allgemeinen Krankenhauses umgezogen war – unter unvergleichbar schlechteren Bedingungen arbeiten musste. Prof. Jaksch war auch viel erfolgreicher als seine

¹⁵⁰ Josef CHARVÁT, *Tři generace pražské lékařské fakulty*, Praktický lékař 63, 1983, s. 607.

¹⁵¹ Vladimír VONDRAČEK, *Německá psychiatrická klinika v letech 1882–1945*, Čs. psychiatrie 62, 1966, s. 124; L. HLAVÁČKOVÁ, viz pozn. 1.

tschechischen Kollegen in der Gewinnung von ausserordentlichen Zuwendungen für die Ausstattung der Klinik und die Bezahlung der Mitarbeiter. Der Vergleich der pädagogischen und wissenschaftlichen Aktivitäten zeigt, dass Prof. Maixner als Pädagoge weder beliebt noch besonders gut war, Thomayer und Jaksch waren wohl vergleichbar hervorragende Lehrer. Thomayer, obwohl er vorzüglicher Redner war, mochte die Vorlesungen nicht besonders und hat wenig fakultative Vorlesungen ausgeschrieben. Jaksch war auch ein hervorragender Redner und im Gegenteil zu Thomayer hat er gerne Vorlesungen gehalten, auch als emeritierter Professor bis zum Alter von 88 Jahren.

Obwohl keiner der genannten Vorstände eine komplette Bibliographie hat, ist es klar, dass R. Jaksch die meisten Veröffentlichungen hat (ca. 500 Arbeiten). Bei Thomayer werden ca. 150 Fachpublikationen angegeben (daneben war er jedoch auch als Belletristikaautor aktiv, seine gesammelten Schriften umfassen 10 Bände), bei Maixner ca. 70. Die Arbeiten von Thomayer und Maixner waren bis auf Ausnahmen in tschechisch und deshalb nicht international bekannt wie die von Jaksch, obwohl sie auch einige Prioritäten enthielten. Die grundlegende Monographie von Jaksch (Klinische Diagnostik innerer Krankheiten mittels bakteriologischer, chemischer und mikroskopischer Untersuchungsmethoden, Wien 1887) wurde sechsmal herausgegeben, dreimal in Englisch und auch in Russisch, Französisch, Spanisch, Italienisch und Ungarisch und war weltberühmt.

Maixner und Thomayer haben Jaksch in ihren Monographien nicht zitiert (ihre Zitationen, vor allem bei Thomayer, haben jedoch nur Rahmencharakter). Auch in der Monographie von Jaksch finden wir keine Zitationen der tschechischen Kollegen. Jaksch behauptete, dass er kein Tschechisch kennt, obwohl die Kenntnis von beiden Landessprachen mit Rücksicht auf die Patienten bei allen Medizinern des Prager Allgemeinen Krankenhauses verlangt wurde – wohl nur formal. Eine fachliche Zusammenarbeit zwischen der zweiten tschechischen und der deutschen Klinik gab es in der erfassten Zeit nicht, eine oftmals deklarierte gegenseitige Bereicherung des tschechischen und deutschen Elementes kann nicht einmal in den grundlegenden Fachpublikationen der drei genannten Internisten nachgewiesen werden.

Deutsche Übersetzung Olga Staňková